

SHUHRAT

OTASINING
BOLASI

SHUHRAT

ZAXIRA FOND

OTASINING BOLASI

Hikoyalar

«NURAFSHON-KITOB-
TA'MINOT»
Toshkent
2022

UO'K: 821.512.133-31

KBK: 84(5Y)

Sh - 97

Shuhrat

Otasining bolasi: hikoyalar / Shuhrat. – Toshkent: “Nurafshon-kitob-ta’minot”, 2022. – 96 b.

ISBN 978-9943-8129-2-5

Atoqli yozuvchi Shuhratning o’smirlar hayotini aks ettiruvchi qissa va hikoyalari har bir o’quvchi o’zgacha mehr, o’zgacha ishtiyoq bilan mutolaa qiladi. Ushbu mo’jazzina to’plamga kirgan adib hikoyalari aynan adib qalamga olgan qahramonlarning o’z hayotidan, o’z taqdiridan olib yozilgan.

Unda nabiralari jondan sevuvchi bobolar, millati farzandlariga maktab qurib bergan qahramon mahalla ahli, qo’riq yerlarni obod maskanga aylantirgan zahmatkash insonlar, yosh bo’lsa-da, vatani omonligi uchun jangga shaylangan mard o’g’lonlar, xullas, mana shunday bag’rikeng, mehri daryo isnonlar haqidagi ajoyib hikoyalar jamlangan.

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV № 2023/20-28

ISBN 978-9943-8129-2-5

© Shuhrat, “Otasining bolasi”. “Nurafshon-kitob-ta’minot”, 2022-yil.

TEZOQAR SUV

– Hoy, zumrasha, oqib ketasan. Sen cho‘milmasang kimning ko‘ngli qolibdi? Haftada bir cho‘miltirib qo‘yaman-ku o‘zim, – deb Qo‘ldoshning ketidan bag‘illab qoldi buvisi. Qo‘ldosh cho‘milgani ketdi. Buvisi bunaqangi qattiq bag‘illagani bilan o‘zi juda mehribon, nabirasini jonidan ortiq ko‘radi. Yaxshi ko‘rganidan urishadi, uni ehtiyot qiladi. Qo‘ldosh esa juda sho‘x. Birinchi sinfga endi borgan bolalar singari har narsani bilgisi keladi, kattalarga o‘xshab yurgisi keladi. Ayniqsa, suzishga, cho‘milishga ishqiboz. Bunga u kinoda g‘avvoslarni ko‘rgandan beri ishqiboz. Yana bir kuni televizorda bir askarning suzishni yaxshi bilgani tufayli komandirning muhim topshirig‘ini bajarganini ko‘rdi. Axir bir kuni Qo‘ldosh ham askar bo‘ladi-ku. O‘shanda komandiri topshiriq berib qolsa, daryodan suzib o‘tishga to‘g‘ri kelsa, unda nima qiladi?!

Demak...

Qo‘ldosh suzishni o‘rganib qo‘yishga ahd qildi. Lekin cho‘milishga qulay yer yo‘q. Ulardan ikki yuz metrcha naridan bir tegirmon suv o‘tadi. Ammo bu suv o‘zi sayoz bo‘lsa ham, juda tez oqadi. Qo‘ldoshga o‘xshagan bolalarni birpasda dumalatib ketadi. Shunday bo‘lsa ham Qo‘ldosh cho‘miladi. U yo‘lini topgan: sohilda bitta baqaloq tol bor. Uning ikkita shoxi su-

vga osilib tushgan. Suv uni o'zi bilan olib ketmoqchi bo'lgandek pishiq va ko'm-ko'k shoxlaridan tortqilaydi. Lekin shox-shabbalar avvaliga «mayli, sen bilan ketaman» degandek sal ergashadi-yu, yana to'xtab qoladi. Bu hol ertalabdan kechgacha takrorlanadi.

Qo'ldosh ana shu shoxlarga osilib, oyoqlarini tapillatadi. Ba'zan kuchini sinamoqchi bo'lgandek, bir qo'lini qo'yib yuboradi. Ana shunday «kuch sinash»lardan birida u oqib ketdi. Bir-ikki dumalagandan so'ng zo'rg'a sohilga chiqib oldi. Bu hodisa kim orqalidir buvisining qulog'iga yetibdi. Buvisining boyagi dashnomlari ana shundan edi.

Qo'ldosh bu gal ham maza qilib cho'milib qaytdi. Biroq buvisi bu gal kechirmadi. Kechqurun ishdan qaytgan bog'bon buvasiga chaqdi:

– Buvasi, men bu nevarangizning kafilini ololmayman. Gapimga quloq solmaydi. Bugun ham cho'mildi.

Qo'ldoshning dadasi kasalmand ayasini sihatgohga olib ketgan. Qo'ldoshning butun izmi buvisi bilan buvasida. Shuning uchun ular har vaqtdagidan ko'ra qattiqqo'lroq. Shunday bo'lsa ham, buvasi buvisining yoniga tushmadi. Qo'ldoshga sal xo'mrayib qaradi-yu, ketidan miyig'ida kulib qo'ydi.

– Suzishni bilasanmi, o'g'lim? – so'radi bobo.

Qo'ldoshga jon kirdi, sayrab ketdi:

– Gap shunda-da, buva, bilmayman. Tengqurlarimning hammasi biladi.

– Erkak bolaning suzishni bilmagani, albatta, yaxshimas. Bu kerak narsa!

– Bo'lmasam-chi!

– Hoy, hoy buvasi, nima deyapsiz? Bir falokatni boshlamoqchimisiz, ota-onasi yo'g'ida-ya?! – buvaning shaxtini qaytarmoqchi bo'ldi buvi, lekin buva bo'sh kelmadi:

– Avvalambor, katta ota-onasi sen bilan men. Keyin ular. Ular bo'lsa, nima qilsa qilaveradimi? Yo'q! O'g'ling aqlli bola. Sen bilan mening so'zimdanda chiqmaydi. Shundaymi, Qo'ldoshjon? Ammo-lekin biz ham bolaning ra'yini qaytaraverishimiz yaxshi emas. Ba'zan yordam berishimiz kerak.

Buvi gapning tagiga tushunmadi.

– Men bilmayman, bir falokat bo'lsa, ota-onasiga o'zingiz javob berasiz, – dedi buvi va sigirni sog'gani og'ilxonaga o'tib ketdi. Buva orqasidan gapirib qoldi:

– Sen xavotir olma, Xudo xohlarsa, hech narsa bo'lmaydi.

Ammo saranjom buva bu so'zining ham tadbirini ko'rdi. Bir kuni ishdan qolib, Qo'ldoshni yoniga chaqirdi:

– Labbay, buva? – yugurib keldi Qo'ldosh.

– Senga o'xshab cho'milishni yaxshi ko'radigan o'rtoqlaring ko'pmi? Nechta bor?

– Ko'p. Ancha bor. Nima edi?

– Barini yig'ib kel!

– Xo'p bo'ladi.

Qo'ldosh bu gapning tagiga yetmasa ham, buvasi yaxshi bir niyat qilayotganini qalbi bilan sezib, yelib ketdi. Tengdoshlarini uyma-uy yurib, yig'ib keldi. Yarim soat ichida uning o'ziga o'xshagan qora-qura o'ntacha bola buvaning qoshida qator turardi.

– Hammalarning ham cho'milishga ishqibozmi-sanlar?

Bolalar nima gap ekaniga tushunmay, avvaliga iymanib turishdi. Keyin chug'urlashib javob berishdi.

– Unday bo'lsa, menga yordam beringlar! Qani, azamatlar, ketdik.

Buva bolalarning qurshovida yo'lga tushdi. O'sha bir tegirmon suv oqadigan katta ariqning yoyiqroq yeriga kelganda buva to'xtadi. Bolalar ham.

– Gap shu, – dedi buva, – ariqning mana shu yeridan men sizlarga bo‘g‘ib beraman. Dami qaytadi, keyin sizlarni oqizolmaydi. Bemalol cho‘milaverasizlar. Bo‘ptimi?

– Bo‘pti! – bolalar ma‘qullashdi.

– Bo‘lgan bo‘lsa, hu anavi toshlarning yirik-yiriklarini mana bu yerga to‘planglar. Lekin ehtiyot bo‘linglar, oyoqlaringga tushib ketmasin.

Bolalarga qanot bitdi. Chumoliday o‘rmalashib, biroz vaqt ichida anchagina tosh tashib qo‘yishdi. Uch-to‘rtta kattasini buvaning o‘zi bir-ikki dam olib ko‘tarib keldi. Birpas damini olgach haligi katta toshlardan birini mo‘ljal bilan suvga dumalatdi. Uning yoniga yana birini tushirdi. «Mening yo‘limni to‘sma» degandek, shiddat bilan oqib kelayotgan suv avvaliga bir zarb bilan toshni oqizib ketmoqchi bo‘ldi. Yo‘q, kuchi yetmadi, shekilli, uning ustidan, yonidan jahl bilan o‘tib keta boshladi. Toshlar tashlanib borgan sari suv ko‘tarilib, uning shiddati ham qayta boshladi. Borib-borib yo‘liga to‘g‘anoq bo‘lgan katta-kichik toshlarning orasidan otilib, ustidan toshib o‘tib yo‘liga keta boshladi. Tosh to‘g‘onning bu tomoni ancha ko‘tarilib, suv sekinlashdi, u tomoni esa hamon avvalgidek tez va shiddat bilan oqardi.

To bu tosh to‘g‘onni epaqaga keltirguncha buva qora terga tushdi. Kiyim-boshlari shalabbo bo‘ldi. Tog‘ suvi muzday bo‘lmaydimi, buva suvda uzoq turolmasdi. Sohilga chiqib isinib olardi.

Xullas, kun tikkaga kelganda ish tamom bo‘ldi. Bolalarning sevinchi ichiga sig‘masdi.

Buva bolalarning rahmatiga ko‘milib, qo‘rg‘oniga qaytarkan, yana bir bor ta‘kidlashni unutmadi:

– To‘g‘onning ustiga chiqmanglar, u hali yaxshi o‘rnashgani yo‘q, bosib qoladi. U yog‘iga ag‘anasanglar, oqizib ketadi. Xo‘pmi?

– Xo‘p, buva! Ming rahmat!

– Xo‘p, buva!

Bolalar baravar chug‘urlashardi. Buva ko‘zdan g‘oyib bo‘lar-bo‘lmas yechinib, suvga tushishdi. Buni qarangki, suvning tez oqishi bo‘g‘ilgani ustiga ancha chuqur tortibdi. Endi Qo‘ldoshning ko‘kragidan kela-di. Bu juda yaxshi. Endi quloch otib suzsa ham bo‘ladi. Bu betidan sho‘ng‘ib, narigi betidan chiqsa ham bo‘ladi.

– Qo‘ldosh! Zab buvang bor-da! – deb faxrlanishdi bolalar. Lekin Qo‘ldosh kekkaymadi:

– Sening buvang yomonmi? Seniki ham yaxshi. Bahorda hammamizni yig‘ib gulpayvand qilishni o‘rgatganlari esingdami?

– Bo‘lmasam-chi!

Bolalar kuni bo‘yi maza qilib cho‘milishdi. Kuni bo‘yi tillaridan buvalari tushmadi.

1970-yil

QODIR OTA

Qodir ota – bizdan uch xonadon narida turadigan qo‘shnimiz. O‘zi tinib-tinchimaydigan duradgor. Kishilarning ishini pudratga olib ishlardi. Kecha-kunduz ishlardi-yu, lekin nima uchundir yaxshi yashashmas edi. Bolalari doim eski-tuski kiyim kiyib yurar, o‘zi ham berigi do‘kondor qo‘shnimiz Fayziahmadxon boyvachcha singari mashinachiga tiktirilgan kamzullar kiymas, oyog‘ida amirkon etigi ham yo‘q

edi. Qishin-yozin yupun yurardi. Hech kim bilan ishi ham yo‘q, o‘zi kamgap edi. Lekin qo‘ni-qo‘shnilarga juda mehribon edi. Oshxonamizning singan ikkita yog‘ochini shu kishi ertalabdan-kechgacha ishlab almashtirgan. Dadam pul berganlarida qo‘llarini qaytargan. Dadam hayron bo‘lib:

– Bu qanday bo‘ldi, Qodirvoy? – deganlarida u o‘sib ketgan soqollarini silab:

– Shu ishga ham haqmi? Biz kambag‘allar bir-birimizga qayishmasak, kim qayishadi? Bir kuni berarsiz, – deb chiqib ketgan. Dadam bachki etikchalar tikadigan kosib edi. Biz ham yaxshi turmasdik. Qodir ota buni yaxshi bilardi. Baribir otam undan qarzdor bo‘lib qolmadi. Kuzda Qodir otaning bitta-yu bitta, ko‘zining oq-u qorasi, yolg‘iz o‘g‘li Nodirga etikcha tikib berdi. Nodir bilan men tengdosh edim. Birga o‘ynardik. Nodir ham dadasiga o‘xshagan og‘ir va yuvosh edi. Hech bolalar bilan urishmas, o‘tirib o‘ynaydigan o‘yinlarni yaxshi ko‘rardi. Biz ikkalamiz o‘ynayotganimizni ko‘rgan Qodir ota ba‘zan «balli, mana shunaqa ahil bo‘lib o‘ynanglar», deb boshimizni silab o‘tar, ba‘zan yuzimizdan o‘pib qo‘yardi. Ana shunda men undan ter va qipiq hidi kelayotganini darrov payqardim. Mening dadamdan esa teri rezgisi bilan mum hidi kelardi.

Ana shu o‘z ishini jimgina qilib yuradigan Qodir ota mahallada bizga maktab ochib bergan kishi bo‘ladi.

Inqilobdan keyin anāvi qo‘shnimiz Fayziahmadxon boyvachcha juda tipirchilab qoldi. Avvalgidek yasan-tusan qilib kiyinmaydigan, amirkon etigini yiltilatib g‘archiga quloq solib yurmaydigan bo‘lib qoldi. Keyin bir kechada qochib ketdi. Ichki-tashqi dang‘illama hovlisi huvullab, avvalgi fayzi yo‘qoldi. Endi unda haftada bir bazm, kunda mehmondorchilik bo‘lmasdi.

Keyin bilsak, tokchalarni bezatib turgan katta-kichik chinni ko'ralar, naqsh gulli lagan va kosalar allaqachon allaqayoqqa yashirilgan, cho'g'dek yonib turadigan gilamlar ham yig'ishtirib olingan ekan.

Bir kuni ana shu Fayziahmadxon boyvachchaning hovlisiga juda ko'p odam keldi. Ichki-tashqi hovlini bir-bir aylanib chiqishdi, xonalarini sanashdi. Ship-lariga solingan naqshlariga, o'ymakor eshiklariga suqlanib qarashdi. Ular orasida Qodir ota ham bor edi. U keyingi vaqtlarda duradgorlik qilmas, hukumat ishiga kirib ketgan edi. Ba'zan to'pponcha osib, kalta charm kamzulda ko'rinib qolardi. Soqolini ham ancha qisqa qilib tarashlatgan. Harakatlari baribir avval-gidek vazmin, hali ham salmoqlab gapirardi.

Ichki-tashqi hovlini aylanib chiqishgach, Qodir ota hovli yuzida tomga tirog'lik turgan narvonning bir pochasiga o'ng oyog'ini qo'yib, sheriklariga «xo'sh, sizlar nima deysizlar?» degan ma'noda qaradi. Shu orada kishilar ketidan ergashib yurgan biz bolalarni ko'rib, kulib qo'ydi. Meni chaqirib, o'g'lini so'radi, boshimni siladi. Sheriklari o'zaro nimadir gaplashar edi. Qodir ota ularning javobini kutmay, salmoqlab gapirdi:

– Mana bular o'qisin, oq-qorani tanisin. Bu yerni maktab qilamiz. Boshqa narsaga uvol ketadi.

Sheriklari qarshilik bildirgan edi, Qodir ota ularning so'zini bo'ldi:

– Artelga joy topiladi. Avval bizga maktab zarur. – So'ngra kulib qo'ydi: – Yaxshi maktab solib olganimizdan keyin sizga bo'shatib berishimiz mumkin.

Boshqalar ham unga qo'shilib kulishdi, bittasi luqma tashladi:

– Hali bu ham bizga yoqmay qoladi deng.

– Yoqmaydi emas, torlik qilib qoladi, axir katta-kichik hamma o‘qishi, savodxon bo‘lishi kerakmi? Bo‘pti-da!

Chindan ham, uch yildan keyin Fayziahmadxon boyvachcha hovlisida ochilgan maktab torlik qilib qoldi. Kunduzi bolalar, kechqurun kattalar o‘qir edi, bir nechta savodsiz va chalasavodlar sinfi bor edi. Ana shu yili Qodir ota maktabga mudir bo‘lib keldi. Endi u ancha qarib qolgan, soch-soqoli oqargan, xat o‘qisa, ko‘zoynak tutardi.

Biz to‘rtinchi sinfda o‘qiyotganda bu tinib-tinchi-mas odam yana bir katta ish boshlab qoldi. Bizning mahalladan chiqaverishda past-baland, tashlandiq maydon bor edi. Ana shu yerni tekislatdi, allaqayoqdan birtalay g‘isht, yog‘ochlar olib keldi. Keyin bilsak, Qodir otaning tashabbusi bilan yetti yillik maktab solinayotgan ekan. Maktab sal vaqt ichida qad ko‘tarib qoldi. Yozda Qodir otaning o‘zi poyteshasini qo‘liga olib, ishga tushib ketdi. Biz bolalarni ham tosh tashish, payraxa yig‘ishga chaqirib turdi. Ba‘zan choyxonada o‘tiradigan bekorchilarni hasharga aytib qolardi:

– O‘z o‘g‘il-qizlarimizga-ku, qani, baraka topkurlar, bir-ikki kun qarashib yuboringlar!

Uning gapini mahallada hech kim ikki qilmas edi. Keyin bilsak, maktab uchun uskunalarni hukumat bergan-u, qurayotganlarning hammasi hasharchilar, shu atrofdagi mahalla kishilari, bo‘lajak o‘quvchilarning otalari, akalari ekan.

Kuzda maktab bitdi. Shunday chiroyli chiqdiki, asti qo‘yavering. Sinflari qator, oldi ayvon, katta zali ham bor, osti yerto‘la. Ayvoni oldidagi qator ustunlarining bir chetidan qarasangiz, ko‘zingiz tinib ketadi, tepasi tunuka. Sinflar pechkali.

Biz beshinchi sinfni shu yerda, eng chetdagi sinfda boshladik. Bolalar ko'p bo'lsa ham, sinfxonalar bema'lol yetishardi, hatto tajriba o'tkazish uchun alohida xonalar ham bor edi.

– O'g'il-qizlarim, – dedi bir kuni talabalar umum majlisida Qodir ota, – mana, sizlarga yaxshi maktab solib berdik. Endi yaxshi o'qish, intizomli bo'lish sizlardan. Bu o'z maktabinglar, uni o'z hukumatinglar, o'z ota-onanglar solib berdi. Qadriga yetinglar, toza tutinglar.

Qishi bilan issiq sinflarda maza qilib o'qidik. Bu anavi maktabimizdan ming chandon yaxshi edi. Bahorda Qodir ota boshchiligida maktab hovlisiga tartib bilan teraklar ekdik, o'rtasini gulzor qildik. Yozgi jismoniy tarbiya darslari uchun joy ajratdik. Shunday qilib, maktabimiz bir necha yil ichida ko'kalamzorga aylandi.

Hozir o'sha biz o'tqizgan teraklar quchog'ingizga sig'maydi, tagidan shildirab oqqan ariqning ikki cheti betonlashtirilgan.

Qodir ota endi qarigan. Hozir u nafaqada. O'g'li oliy ma'lumotli, bir katta zavodda konstruktor-muhandis. Men bo'lsam, mana shu maktabda muallimman. Bizning faxriy ustozimiz Qodir ota maktabga tez-tez ke- lib turadi. Yig'ilishlarda turli davrlarda bo'lib o'tgan urushlar haqida qiziq-qiziq hikoyalar aytib beradi.

Qodir ota tashabbusi bilan qurilgan maktabda endi uning nabiralari va mening o'g'il-qizlarim o'qimoqda. Bizlar kabi ular ham Qodir otani faxr bilan tilga oladilar, hurmat qiladilar.

1962-yil

«OTANGGA RAHMAT!»

Marat bombardimondan cho'chib uyg'ondi. Tun. Qorong'i. Yulduzlar tiniq va yirik yonadi. Havo iliq. Mayin shamol achchiq dud va porox hidini olib keladi.

Kecha kun tinch o'tgan, kechqurun ham sokin edi. Bundan xotirjam bo'lgan Maratning onasi butun bisotlari – bir dona adyolni pichan ustiga yozib, o'g'lining yelkasiga qo'lini tashladi:

– Kel, bolam, ozroq orom olaylik. Kechadan beri sen ham mijja qoqmading.

– Siz-chi, siz ham uxlamadingiz, – o'z navbatida mehribonchilik qildi Marat. – Siz ham yoting.

– Yotaman, bolam, yotaman. Juvonmarg bo'lgur bu urush hol-jonimdan to'ydir.

Ona-bola yonma-yon cho'zilishganini Marat yaxshi eslaydi. Lekin qachon uyquga ketganini bilmaydi. Yerto'laning qarsillab larzaga kelishidan, shuvullab tuproq to'kilishidan ko'zi ochilib ketdi. Uyqu qochdi.

– Biznikilarga o'xshaydi, oyi, xuddi biznikilar bu!

– Bo'lsa bordir. Bizning bomba o'zimizni mayib qilmaydi deysanmi, bolam? Bu yoqqa o't.

Ona o'g'lini burchakka oldi.

Qasir-qusur portlash, gumburlash ancha vaqt avj oldi. Yerto'laning ichi tuproqqa to'ldi. Ona-bolaning bo'yinlariga tuproq tushdi. Lekin Marat o'kinmas, bo'ynini qoqib, yana ham xursand bo'lardi.

– Biznikilar! Yashasin biznikilar! Nishonga olib tashlashyapti, oyi, qo'rqmang, bizga tegmaydi. Nemislar rosa qirilayotgandir-a?

– Qirilsin! Battar bo'lsin!

Maratning sevinchi ichiga sig'masdi. Olamni larzaga keltirayotgan bombardimon uni dahshatga solmas,

o'lish, nainki o'lish, hatto yarador bo'lish xayoliga kelmas edi. Axir do'stingning mushti qancha katta va zalvarli bo'lsa, senga shuncha yaxshi, deb shuni aytadilar-da!

Bu bombardimon ona-bola uchun beziyon o'tdi. Lekin ertalab allaqayoqdan uchib kelgan ikkita to'p o'qining bittasi Maratni onasidan judo qildi.

Marat yerto'lada edi. Onasi tashqariga chiqdi-yu, saldan keyin snaryad kelib tushdi. Marat onasining chinqirganini eshitdi. Yugurib chiqsa, ona qop-qora qonga belanib yotibdi. O'g'lini ko'rib ko'zini ochdi-yu, keyin chirt yumdi. Shu yumganicha boshqa ochmadi. Bu uning vidolashuvi edi.

Marat avvaliga juda shoshib qoldi. Qo'rqqanidan yig'lashini ham bilmadi. Qo'shni xotin chiqib:

– Marat, chinqirgan kim? – degandagina onasining halok bo'lganini idrok etdi. Faryod soldi. Odam yig'ildi.

Urush odamlarning diydasi qotirib yuboradi. Kunda nechtalab o'lik va qonga belangan yaradorlarni ko'rib turganingdan keyin ilojing qancha?!

Shuning uchun qo'shnilar Maratning onasi qoshida odatdagidek ko'zyoshi to'kib, rasm-rusum qilib o'tirishmadi. Qo'shni – garang chol tushgacha tobut yasadi, allaqayerdan qobirg'alari sanalib qolgan oriq ot qo'shilgan eski arava topib keldi. Onani tobutga solib, aravaga qo'yishdi. Yoniga Marat bilan bir qo'shni kampir o'tirdi, xolos. Qabristonga ham olib borisholmadi. Yo'llarini gitlerchi ofitser to'sib chiqdi:

– Bu tomonga o'tish mumkin emas!

Noiloj qolgan chol otning boshini o'ng tomonga burdi. Saldan keyin qiyalikka borib to'xtadi. Qabr qa-

zishga munkillab qolgan cholning kuchi yetmadi: ikki marta dam olib ham chuqurroq bir qabr qaziy olmadi.

– Darmon yo‘q, Maratjon, – dedi u o‘zini oqlamoqchi bo‘lgandek.

– Men ham yordamlashaymi? – dedi Marat.

– Mayli, bolam, savob bo‘ladi, – chol belkurakni uzatdi.

Kuchsizlikdanmi yoki qorni ochligidanmi Maratni darrov ter bosdi, ishi unmad. Belkurakni yana chol oldi. Xullas, bechora ona bir amallab yerga qo‘yildi.

Marat onasining ustiga tuproq tortilib bo‘lganidan keyingina uzil-kesil ishonch hosil qilgandek, faryod urib, ustiga o‘zini tashladi.

– Foydasi yo‘q, bolam, – dedi yonidagi shaftoliqoqidakkina etsiz kampir. – Onasi o‘lgan bitta senmi? Mana men, men-chi? Ikki azamat qizimdan ajralib shox-shabbasiz qarag‘aydek sho‘ppayib o‘tiribman. Xudo ko‘rsatmasin, boshim yostiqqa tegsa, bir qultum suv beruvchim yo‘q. Xazon bo‘lgur Gitler o‘lmadi-yu, biz qutulmadik.

Marat bu mitti kampirning ikkala qizini ham gitlerchilar bir kechada olib chiqib ketganini, ertalab o‘liklari jar yoqasidan topilganini esladi.

Ular uchovlon orqalariga qaytdilar. Qishloq chetidagi yarim vayrona kulbalariga yetganda mitti kampir unsizgina kelayotgan Maratning yelkasiga asta qo‘lini tashladi, o‘zinikiga burdi. Marat ham indamayin unga itoat etdi. U shu kundan boshlab mitti kampirning yonida qoldi.

Lekin bu ona-bolalik ikki kunga cho‘zildi.

Dunyo ko‘ziga xunuk ko‘rinib, yuragi alamdan siqilib yurgan Marat ertalab soy yoqalab onasi qabriga ketayotsa, butalar orasida bir nemis o‘lib yot-

ganini ko'rib qoldi. Turli-tuman fojialarni ko'raverib, eshitaverib eti o'lib qolgan Marat tap tortmasdan murdani qoshiga bordi: nemis ofitseri. Yonida sumkasi.

Maratning ko'ziga dastlab uning yaltiroq etigi yaxshi ko'rinib ketdi. Keyin birdan sumkasida zarur qog'ozlar bo'lishi esiga tushib, uni asta qo'lga oldi. Bir chetga o'tib, ichini ochdi. Talaygina qog'ozlar bor ekan. Ayniqsa, xaritaga o'xshagan bir yapa-log'i uning diqqatini jalb qilib qoldi. Unda qandaydir belgilar ham bor edi. «Nemis mudofaasining rejasi bo'lsa-ya?» degan o'y Marat miyasidan chaqmoq chaqib o'tdi. Sumkani qo'yniga tiqib, mitti kampirning oldiga chopdi. Unga yuragini ochdi.

– Men bunaqa narsalarga tushunmayman, bolam, – dedi mitti kampir. – Chol bilmasa agar...

Marat garang cholga ko'rsatdi. U ham uzil-kesil bir narsa deyolmadi-ku, «Lekin, har holda, bekorchi qog'ozga o'xshamaydi», dedi.

Shu gap Maratga kifoya edi!

Bu kerakli qog'ozni endi nima qildi? O'zimiznikilar kelgunicha asrab qo'ysa, unda qimmat qolmasligi mumkin. Nemis qo'mondonligiga-ku, o'lsa ham eltib bermaydi.

Dushmanga-ya?! Yurtini bosib olib, maktabini otxona qilgan, onasining boshini yeganlarga ko'mak beradimi? Hech-da!

Demak, bitta yo'l bor: bu «bekorchi bo'lmagan qog'ozlar»ni o'zimiznikilarga yetkazish kerak. Ehtimol, juda zarur, ular razvedkalar uyushtirib, qo'lga kiritolmay ovora bo'layotgan qog'ozdir. Maratning ichida bir nido nuqul: «O'sha zarur qog'oz – shu! Kechiktirma!» – der edi.

U niyatini yana o'sha mitti kampirga aytgan edi, qayirib soldi:

– Uddalolmaysan!

– Uddalasang-chi?

– Bu kattalarning ishi. Bu avvalgi vaqtmidi, avtobusga o'tirasana-u, lip etib yetib borasan. Yo'l to'la nemis. Bilib qolsa bormi, naq teringga somon tiqadi!

– Ko'rib bo'pti!

Maratga yo'lda dushmanning borligi emas, kampirning «Sening qo'lingdan kelmaydi», degani juda kor qildi. Nahotki Marat shunaqa yosh bola bo'lsa! Ulg'aygani qachonlar edi. O'zi shunaqa pastbo'y, kamgo'sht – kichikka o'xshab ko'rinadi. Bo'lmasa...

Maratning niyati qat'iy edi. Mitti kampirning «hay-hay»iga quloq solmasdan yo'lga chiqdi. U yaxshi biladiki, biznikilar juda ham uzoqda emas. Agar uzoqda bo'lsa, ikki tomonning otishmalari bunchalik eshilib turmas edi.

Marat o'sha otishmalar tomonni mo'ljalga olib, ertalab tong qorong'isida yo'lga tushdi. Sumkadagi qog'ozlarni juda ehtiyotlab pidjagining yelkasidagi yostiqlikchasi orasiga joylashtirgan edi.

U bundan keyingi qishloqni yaxshi bilardi. Nemislar kelmasdan avval shu qishloqqa mehmon bo'lib borgan edi.

U qishloqqa tushdan keyin katta yo'lni chetlay-chetlay yetib bordi. Soylikda biroz yotib damini oldi. Mitti kampir bergan ikkita pishgan kartoshkani bir burda non bilan maza qilib yedi. Bunaqa shirin taomni bu yaqin orada totmagandek rohatlanib ketdi.

Qishloq to'la nemislar edi. Ularning harakatidan biznikilar qaysi tomonda va necha kilometrcha yiroqdaligini taxminladi. Bir eski boloxonaga chiqib

atrofni kuzatdi, jo'nash yo'lini rejaladi. Ayniqsa, qorong'i tushgach, otishmalarning yoritishidan front qayerdan o'tishini bilib oldi. Shu boloxonada tunadi. Yana tong qorong'isida «omadimni ber!» deganicha yo'lga tushdi. Yuz-ko'ziga chang, tuproq sochib, shi-mining bir pochasini ataylab chokidan yirtib, o'zini niqoblagan bo'ldi. Serqatnov yo'lni chetlab, soy bo'yidagi botqoqlikdan ketaverdi. Buyoqda deyarli nemislar yo'q edi. Bitta uchragani ham ortiqcha qiynamadi: allanimalar dedi, lekin Marat tushunmadi, o'zinikini aytdi:

– Hu anavi yerda turamiz, buvim bilan!

Qora terga botgan, holdan toygan Marat shom qorong'isida bir buzuq ko'prikning qoldiqlariga tarmashib kattagina anhordan o'tdi-yu, ko'ngli tinchidi. Shu anhorning ikki tomonida urush borardi.

Uni birinchi bo'lib tepalik bag'rida pusib yotgan kuzatuvchi to'xtatdi:

– Kimsan?

– Marat.

– Marat bo'lsang bordir. Bu yoqda nima qilib yuribsan?

– Menga katta komandiringiz kerak. Juda zarur ish bor.

– Kichikrog'i bo'lmaydimi? – kuldi askar.

– Kichikrog'i o'qiy olmasligi mumkin. Men zarur qog'oz olib keldim.

– Partizanmisan? Partizanlar yubordimi?

– Yo'q. O'zim keldim.

– Zo'rsan-ku. Qani qog'ozingni ko'rsat-chi, men o'qiy olarmikanman?

– Yo'q, sizga bermayman.

– Bera qol.

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV № 1023/20-28

– Yo‘q, bermayman! Bekorga vaqt o‘tkazmang.

– Shundaymi? Mayli. Zo‘rlik yo‘q. Qani, yur!

Askar Maratni boshlab ketdi. U qo‘lma-qo‘l o‘tib, xuddi kutganidek katta komandir qoshida paydo bo‘ldi. Bu komandirga ham o‘smoqchilab bir-ikki savol berdi.

– Yigitcha, juda chiyratmasan-ku! Otang kim? – dedi kulib komandir.

– Agronom. Frontda. Ehtimol, sizning qismingizdadir?

Komandir uning savolini eshitmadi. Chunki bola bergan hujjatlar uni mahliyo qilib qo‘ygan edi. Ayni muddao!

Komandir bu hujjatlarning qo‘lga tushish tarixini yana bir qayta so‘rab-surishtirgach, bolani bag‘riga bosdi, kir-chir yuz-ko‘zlaridan o‘pdi.

– Otangga rahmat, azamat! Zo‘r ish qilibsana-ku! Bularning bari juda kerakli hujjat.

Komandir o‘ta mamnun edi. Maratning-ku sevinchi ichiga sig‘masdi.

1970-yil

BOLA BOG‘

Saksonboy ota yetmishdan oshgandan keyin dala ishidan qoldi. Zerikishini bildi shekilli, qo‘rg‘on oldiga baland supa qurdirib oldi. Bu supa Saksonboy otaning yoz kunlari dam olib o‘tiradigan, chor atrofni tomosha qiladigan joyi. Supaning bir tomoni tekis dala, chap yog‘i suv chiqmas sayhon tepalik. Saksonboy ota shu yoshga kelib, tepalikka birov biror marta ketmon urganini ko‘rmagan. Bu yer Saksonboy ota bolaligida qanday qoq yer bo‘lsa, hozir ham shunday bo‘m-bo‘sh

yotibdi. U bilan birovning ishi yo'q. Suv chiqmaydigan yer kimga ham kerak?!

Bir bahor Saksonboy ota osmonda charx urib yurgan qaldirg'ochlarga qarab yotib, yonida o'tirgan kenja nevarasiga dedi:

– Bahor yaxshi-da, bolam! Bahring ochiladi. Hammayoq ko'm-ko'k. Hatto ariqlarning suvi ham sharqirab kuylab oqadi. Lekin mana bu tepalikda bahor ham, kuz ham ko'rinmaydi.

– Nega? – hayron bo'ldi nevarasi Shokir.

– Nega bo'lardi, bolam? Bahor kelganini ko'z-ko'z qiladigan bir tup daraxti ham yo'q.

– Nega unga kishilar hech narsa ekishmaydi, buva? Yeri yomonmi?

– Yeri-ku, yomonmas-a, suv chiqmaydi, bolam, suv. Suv chiqmas yerga dehqonning mehri ham tushmaydi.

Ana shu gapdan keyin Shokir tepalikni aylanib ketdi. Haqiqatan ham, pastdagi ariqdan bu sayhonlikka suv chiqmas edi.

– Buva, – dedi Shokir qaytib kelib, – men o'sha yerga daraxt o'tqazsam nima qiladi, baribir bekor yotibdi-ku.

Bobo miyig'ida kuldi.

– O'tqazishga o'tqazasan-u, lekin bechoralarga suvni qayerdan olib berasan?

– Tashib solaman.

– Oh-ho! Bu qiyin ish, o'g'lim. Qaqrab yotgan yerga chelakdagi suv nima? Angishvona bilan tuya sug'oranday gap.

Tepalikdagi ko'chatlarga suv tashib yetkazishga uncha ishonmasa ham, «do'stlarim yordam berar, bir o'zim qolmasman» deb o'yladi Shokir. O'sha

kuni kechqurun kichkina ketmonni olib, tepalikda bir nechta chuqur qazidi. Ularga soydan chelakda suv tashib soldi. Suv yerga singguncha molxonadagi eski go'ngdan ikki marta olib keldi. Tuproqni ezib unga aralastirdi. Avvaliga meva ko'chati o'tqazmoqchi bo'ldi, lekin meva ko'chatini unga kim beradi?! «Yaxshisi, – dedi u o'ziga o'zi, – har xil daraxt ekaveraman. Ko'karsa bo'ldi». Xuddi shunday qildi. Soyda tartibsiz o'sib yotgan mayda daraxtlardan bir nechtasini avaylab ildizi bilan ko'chirib chiqdi, ehtiyot qilib o'tqazdi. Bundoq qarasa, tepalikka husn kirganday ko'rindi. Xuddi shu payt qayoqdandir quvlashib kelgan besholti chumchuq ularning shoxiga qo'nib egdi. Shokirning nazarida hali o'zini tutib olmagan ko'chatlari qulab ketayotganday tuyulib, chumchuqlarni haydadi. Ko'chatlarning yashil barglari dirkillab turar, yengil shamoldan silkinardi. Shokir quvonib ketdi. Lekin bu quvonch uzoq cho'zilmadi. Shokir ertasiga qarasa, kecha dirkillab turgan barglar so'linqirab qolibdi. Shokir suv tashishga kirishdi. O'rtoqlari unga yordamga kelishdi. Bolalarning g'imirlab yurganini ko'rgan Saksonboy ota ham joyida o'tirolmadi. Bolalarning oldiga kelib maslahat berib turdi.

Yo'q, ko'chatlar yana tirilib qoldi. Bir oycha o'tgandan keyin ma'lum bo'ldiki, ko'chatlardan uchta tutmabdi. Bolalar qolganlarini parvarish qila borishdi. Shundan keyin bittasi ham qurib qolmadi.

Bolalarning bu ishi hammaga juda ma'qul tushdi. Qishloqdagilar rahmat aytishdi.

Kelasi bahor yana bir necha tup daraxt o'tqazishdi. Oradan ikki-uch yil o'tgach, bu sayhon tepalik tuppa-tuzuk ko'kalamzorga aylandi. Yoshlarning sayilgo'hi bo'lib qoldi. Qaysi kuni Saksonboy ota kolxoz raisiga maqtab:

– Nevaralarimiz bizdan ko‘ra chaqqonroq chiqib qolishdi, – degan emish.

Saksonboy otaning taklifi bilan bu ko‘kalamzorga «Bola bog‘» deb nom qo‘yildi.

«Bola bog‘» keyinchalik kengaytirilib, qishloq sayilgohiga aylanib ketgan bo‘lsa ham, hamon o‘sha nom bilan mashhur.

1960-yil

FRONT YO‘LLARIDA

I

Hujum tongotarga tayin qilingan edi.

Ayni qish. Kechalari yer tosh qotadi. Tongning izg‘irini ignali. Bunday paytda bizning iqlimga o‘rganmagan dushmanning kavaklarga kirib jon saqlashini bilardik.

Razvedka qishloq bo‘sag‘asi bir necha qator tikanli sim bilan o‘ralganini xabar qildi. Modomiki, hujum artilleriya otishmalarisiz to‘satdan qilinmoqchi ekan, birdan bir yo‘l o‘sha simlarni ehtiyotlik bilan qirqib, hujumga kiradigan jangchilarga bir necha yerdan yo‘l ochish edi. Sapyorlarga xuddi shunday topshiriq berildi. Sapyorlar qishki hujumlarda chiniqqan, tajribali, uddaburo yigitlar edi. Lekin ulardan yo‘l ochilgani haqida hadeganda xabar kelavermadi. Shunday bo‘lsa ham, biz ularning jasoratiga ishonib, tashvishlanmasdan yo‘lga chiqdik. Dushman o‘zining uyg‘oqligini bildirmoqchi bo‘lgandek, dam-badam raketa otib turar, uning yoqimsiz murdarang nuri sovuq tunning qo‘ynida yanada mudhishroq ko‘rinardi.

Men bo'linmamni tikanli simlardan beriroqda to'xtatib, sapyorlardan xabar olgani kishi yubordim. Xabarchi qaytib kelib, yo'l tayyorligini aytdi. Chindan ham, tikanli simlar qirqilgan, yo'l ochiq, lekin ikkita sapyor nima uchundir yo'l bo'sag'asida xomushroq turardi. Bittasi bizni ko'rishi bilan oldinga o'tib:

– Marhamat, o'tishinglar mumkin, – dedi ohista va o'zi qurbaqaga o'xshab yo'l ustiga yotib oldi. Birinchi bo'lib kelgan jangchining:

– Tur, yo'l ustida nima qilib yotibsiz? – deganini eshitib oldinga o'tdim. To men yetib borgunimcha qurbaqa bo'lib yotgan sapyor nimadir deb javob qildi. Jangchi esa bundan qanoatlandi shekilli, uning ustiga oyog'ini qo'yib sakrab nari o'tib ketdi. Undan keyingi jangchi ham xuddi shunday qildi. Men nima gapligini so'ragandim, sapyorning:

– O'tavering, vaqt ketmasin! – deganini eshitdim.

Vaqt ziq bo'lgani uchun ortiqcha surishtirib o'tirmadim. Turli-tuman qiyinchiliklarga uchrayverib pishib ketgan jangchilar ham ortiqcha surishtirmay, u yigit orqali oldinga o'tib ketaverdilar. Eng so'nggi askar tikanli sim oralig'idan o'tib bo'lgach, qurbaqa bo'lib yotgan askarni turishga buyurdim. U inqillab arang o'rnidan turdi, to'g'risi, sal qaddini rostladi-yu, yoniga ag'darildi. U juda holdan toygan edi. Garchand ko'prik bo'lib turish uzoq cho'zilmagan bo'lsa ham, butun bir vzvodni o'z ustidan o'tkazish hazil gap emasdi! Sapyorlar dushmanga bildirmasdan odatiy chaqqonlik bilan simlarni qirqishibdi-ku, oralariga qo'yilgan minalarni ko'rib, yoqa ushlab qolishibdi. O'zlariga tanish bo'lgan minalarni darrov zararsizlantirishibdi, lekin orasida ularga notanishi ham bor ekan. Nima qilish kerak? Kavlab olib tashlay deyishsa,

vaqt juda tig'iz, buning ustiga minaning qanaqaligini bilishmaydi. Ehtimol, uning portlab ketishi uchun qo'l tegishi kifoyadir. Bu orada biz yetib kelibmiz: «Yo'l ochildi-yu, minalardan tozalolmadik», deyishga sapyorlik izzat-nafslari yo'l qo'ymabdi. Bu xavfli minaning ustiga o'zlari qopqoq bo'lib turishni ma'qul topibdilar.

Men u notanish minaning yonidan avaylab o'tar ekanman, orqada yana bo'linma ko'rindi. Sal nariroq borishim bilan boshqa bir qahramon sapyorning:

– Qani, yigitlar, o'taveringlar, vaqt ketmasin! – deb mina ustiga ko'prik bo'layotganini ko'rdim.

II

Bu voqeani bir harbiy feldsher hospitalda so'zlab bergan edi.

Katta qishloqning yarmidan dushman surib tashlangan. U tomonda hali shiddatli jang borardi. Ba'zan zambarak o'qlari bu tomonga ham uchib kelib qoladi. O't ketgan binolar achchiq buruqsidi. Tutun dimog'ni yorguday.

Harbiy feldsher Aziza maydondan olib chiqib, birinchi yordam ko'rsatilgan yaradorlarni vaqtincha joylashtirish uchun butunroq xona axtarib bir qo'raga kirib qoladi. Birdan xotin kishining achchiq faryodi eshitaladi:

– Yordam! Yordam bering!

Aziza nima uchundir, birorta nemis qamalib qolgan gumon qilib, to'pponchasini qo'lga olganча to'vush kelgan tomonga tashlanadi. Lekin ne ko'z bilan ko'rsinki, ivirsib yotgan uyning o'rtasida bir xotin koptokdek dumalab qichqirardi. Keyin ma'lum bo'ldiki, uni to'lg'oq tutayotgan ekan!

Aziza shoshib qoladi. Qani endi umrida biror marta doyalik qilgan bo'lsa. Shunday bo'lsa ham, o'qiganlarini eslab, doyalikka kirishadi. Juda qiynaladi. Axir hech qanday sharoit yo'q-da! Buning ustiga atrofda zambarak o'qlari gumburlab yorilib turibdi. Homilador xotinni ham, o'zini ham nobud qilish uchun tomga bir donagina zambarak o'qining kelib tushishi kifoya. Hozirgina narigi qo'raga tushgan to'p o'qining zarbidan xona larzaga kelib, uyning allaqayeridan shuvullab tuproq to'kildi. Allanima shaqir-shuqur etib ketdi, deraza zirilladi. Endigisi shu qo'raga, shu xonaning tomiga tushmaydi, deb kim kafillik beradi?

Ona ham, Aziza ham jon hovuchlab lahzalarni o'tkazardi. Ona bechora har gumburlagan tovush kelganda:

– Siz qoching, meni qo'yavering, – deb Azizani chetlatishga undardi. Unga sari Azizaning xotinga rahmi kelardi, dardini yengillatishga jon-jahdi bilan harakat qilardi. Eshikda paydo bo'lgan sanitar yigitni yordamga chaqiradi. Buni qarangki, sanitar juda uyatchan yigit ekan. Toki Aziza:

– Insofingiz bormi o'zi, qanaqa odamsiz! – deb siltab tashlab, harbiychasiga, – buyuraman, bu yoqqa keling, qarashing! – demaguncha ostona bosib o'tishga botinmaydi.

Shu yaqin orada yana bir to'p o'qi gumburlaydi-yu, bola ham chinqirib dunyoga keladi.

Uning beg'ubor yig'isidan olam nurga to'lgandek bo'ladi.

Aziza qizaloqni epaqaga keltirib, holdan toyib, ko'zlarini yumib yotgan onasi yoniga endigina yotqizgan ediki, yana tashqarida snaryad portlaydi. Bu gumburlash onaning esiga o'z jonining xavfsizligini

emas, hozirgina dunyoga kelgan farzandining taqdirini tushiradi: u birdan tetiklashib, ko'zini ochadi, badanini zirqiratib yotgan og'riq ham esdan chiqadi, chaqqon bir harakat bilan bolasining ustini gavdasi bilan to'sib, yuz berishi mumkin bo'lgan falokatdan uni himoya qiladi. Uning harakatlarini kuzatib turgan Aziza jilmayib:

– Qo'rqmang, uzoqda yorildi, – deb dalda beradi.

Uch kun o'tgach, polk qishloqdan chiqadigan bo'ladi. Aziza umrida ilk marta o'zi doyalik qilgan qizchani ko'rish, onasi bilan xayrlashish uchun ularnikiga kirib boradi. O'sha kuni shoshilinch bilan onaning yuziga tuzukkina qaramagan ekan, endi ko'rsa, o'rta yosh, ko'rkamgina bir juvon. Karavotda so'linqirab yotibdi. Oqsoq eri uyning bir burchagida primusda nimadir pishirmoqda. Azizani ko'rib xotin qo'zg'aladi, eri peshvoz chiqadi. Ikkalasining yuz-ko'zida minnatdorlik tabassumi bor edi.

Aziza qizaloqning yumuq ko'zlariga birpas qarab turgach, onaning ahvolini so'raydi. Keltirgan jindak sovg'asi – ikki quti pechenye bilan bir bo'lak kir sovunni uning oldiga qo'yadi.

– Xayr, – deydi keyin, – biz ketyapmiz.

– Qayoqqa? – deydi shoshib ona.

– Qayoqqa bo'lardi, oldinga, dushman ketidan.

Xotin yig'lab yuboradi:

– Doktor, o'zingizni ehtiyot qiling.

– Peshanamga yozilgani bo'ladi! – hazilga oladi Aziza.

– Biz sizni qizimizning tug'ilish to'yiga taklif qilmoqchi edik, – deydi eri. (Eri o'sha kuni qishloqning u boshiga doya axtarib ketib, otishmalar tufayli qaytib kelolmagan ekan.)

– Urushdan keyingisiga kelaman, – yana kulgiga oladi Aziza.

Ona yigʻidan oʻzini tiyib, kulimsiraydi:

– Qani edi! Undan keyin, qizimizga ism qoʻyib berishni sizdan iltimos qilmoqchi edik. Siz... Siz tufayli u omon qoldi... Sizni hech unutmaymiz.

– Rost, doktor, bir ism qoʻyib bering, – xotinini quvvatlaydi eri.

Aziza noiloj qoladi.

– Men qoʻyadigan ism oʻzbekcha boʻladi-da, maylimi?

– Mayli!

– Mayli, qanaqa boʻlsa ham, mayli, – deydi ona va nimanidir andishasiga borgan kishidek iymanib tura-di. – Bilasizmi, doktor, yaxshisi, sizning ismingizni qoʻya qolaylik. Xoʻp deng.

Aziza birdan qizarib ketadi. Jon holatda uni qaytaradi:

– Yoʻq, yoʻq! Yulduz qoʻyinglar. Ruschasiga bu...

– Yoʻq! – uni gapirtirmaydi ona. Keyin soʻraydi: – Siznikining maʼnosi nima?

Aziza aytib berishga majbur boʻladi.

– Juda yaxshi. Maʼnosi ham yaxshi, oʻzi ham chiroyli: Aziza!

Aziza bildiki, onaning ahdi qattiq. Ortiqcha qarshilik bildirib oʻtirmaydi:

– Oʻzinglar bilasizlar!

Aziza ota-ona bilan xayrlashayotib, yangi adashining qoshiga boradi, manglayidan asta oʻpadi:

– Katta qiz boʻl! Umring asti urush koʻrmasin! – deydi va allanechuk boʻlib eshikdan chiqadi.

1970-yil

NODIRNING NAFRATI

Nodir «urush-urush» o'ynashni juda yaxshi ko'rar edi. Dadasiga oldirgani nuqul miltig'-u to'pponcha edi. Uni ko'rgan o'rtoqlari ham dadalariga xuddi shunday xarxasha qilishardi. O'rtoqlari bilan ikkiga bo'linib olib, miltiqlarini yelkalariga osib, turli istehkomlar qurib gumbir-gumbir otishgani-otishgan edi. Ba'zan Nodir komandir bo'lib qolardi. Lekin fashist bo'lishni hech kim istamas, shuning uchun navbati bilan dushman bo'lishga to'g'ri kelardi.

Nodir urush deganda osmon to'lib uchgan samolyotlarni, katta-katta suvlardan kechib, o'nqir-cho'nqirlardan o'tib ketaveradigan azamat tanklarni, doim dushmanni o'qqa tarsillatib tutadigan pulemyot va avtomatlarni, ura deb yelib-yuguradigan botir askarlarnigina tasavvur etardi. Lekin urushning xunuk oqibatlarini uning bola aqliga kelmas, u bilan Nodirning ishi ham yo'q edi. Ana shuning uchun ham, u urush o'ynashni yaxshi ko'rar edi. Lekin ana shu «urush-urush» o'ynashni Nodir bu yil butunlay tashladi, o'zigina tashlab qo'ya qolmay, boshqa o'rtoqlarini ham bu yaramas o'yinni o'ynamaydigan qildi. Endi u butun qilich-qalqonlarini yondirib tashlagan.

Ehtimol, siz bu qanday qilib sodir bo'ldi, deb so'rasiz. Istasangiz, batafsil aytib beraman. Bu shunday bo'ldi.

O'tgan yil Nodirning dadasi o'zining frontchi o'rtog'ini ko'rgani Ukrainaga boradigan bo'ldi. O'shanda, ayni yoz payti, Nodirlarning ta'tilga chiqqan vaqti edi. Nodir bu safar dadasining og'zidan Ukraina so'zi chiqishi bilan bo'yniga osilib oldi:

– Jon dada, men ham boray!

Dadasi Nodirning bunchalik astoydil borishga havasmand bo'lishini, qolaversa, xotining ham rozilik berishini sira xayoliga keltirmagan edi. Mundoq o'ylab qarasa, Nodirning birgaligi yaxshi, hamroh bo'ladi.

Ichikib yo'lga chiqqan Nodir uchinchi kuni po-yezdga zerikib qoldi. Shu zerikkanidan bo'lsa kerak, boradigan yerlarining qanaqaligini, necha kunda yetib borishlarini, u yerda kimlar bilan uchrashishlarini surishtira boshladi. Ana shunda dadasi frontdosh o'rtog'ini ta'riflay ketdi:

– Xuddi Chapayevning o'zi. Mo'ylovi ham o'sha-naqa. Lekin u otliq emas, tankist edi. Tankist bo'lgani-da ham juda ko'p dushman tankini qirib tashlagan qahramon tankchi. Uchta ordeni bor.

– Sizniki ikkita, a, dada?

– Yo'q, meniki bitta, bittasi – medal.

– Siz kattami, o'rtog'ingiz kattami?

– O'rtog'im mendan sal katta, u frontda menga ko-mandir bo'lgan, dushman tanklarini qanday hujumga olishni o'rgatgan.

– Hozir nima ish qiladi, tank haydaydimi?

– Yo'q, u nogiron bo'lib qolgan.

Nodir dadasining o'rtog'i qanaqa nogiron ekani bi-lan qiziqmadi, balki uning bu to'g'rida tasavvuri ham yo'q edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, yana so'roq ber-ishda davom etdi. Lekin insonning jisman nosog'lom bo'lib qolishi nima ekanini o'z ko'zi bilan ko'rgandan keyin nafasi ichiga tushib ketdi.

Dadasining o'rtog'i ularni kutgani chiqmadi. Uka-si bilan o'g'li kichikkina bir stansiyada ularni qarshi oldi. Dadasining o'rtog'i esa, o'rnidan turolmaydigan majruh, buning ustiga ikkala ko'zi ko'rmas ekan. Ismi Mikola ekan, dadasi bilan ham yotgan yerida ko'rish-

di. Lekin juda quvnoq va tetik ekan. Do'stlar bir-birlarini bag'rilariga bosib ko'rishgach:

– O'g'ling qani? – dedi va Nodirni yotgan yerida bag'riga bosdi. – O'zingga o'xshaydimi? – deb so'radi.

Nodir avvaliga Mikola amakining yuziga qarab cho'chigandek bo'ldi: uning ko'zlari o'pirilgan o'radek chuqur botib ketgan, ko'zlarining ikki atrofida havorang siyoh sachragandek dog'lari bor. Lekin uning jonli harakatlari va shirin so'zlari Nodirni darrov o'ziga maftun qilib oldi. U hikoyalarga shunaqa boy ekanki, asti qo'yavering. O'g'li bilan ikkalasini karavoti qoshiga o'tqizib qo'yib, kechasi qiziq-qiziq hikoyalarni aytib berdi. Nodir bunaqasini hech eshitmagan va hech bir kitobda o'qimagan edi. Ana shunda Nodirda Mikola amakining chuqur ko'zlaridan va dog'li yuzidan cho'chish emas, balki unga rahm uyg'ondi. Uning qachon bu ahvolga tushgani bilan qiziqdi. Dadasidan so'radi.

– Urushda bo'lgan, – dedi dadasi.

Ana shunda birinchi marta Nodirga urushning mudhish dahshatlaridan biri yuz ochdi. Urush u o'ylagandek va u o'rtoqlari bilan o'ynagandek ura-ura, paq-puq emas ekan! Urushning mana shunday dahshatlari ham bor ekan. Ana shu kuni birinchi marta Nodir urushda kishilarning umrbod nogiron bo'lishlari mumkinligini tasavvur qilarkan, ichidan zil ketdi.

Kecha Mikola amakining o'g'li Oles dadasining yoshlikdagi suratlarini ko'rsatdi:

– Dadam juda kelishgan bo'lgan ekanlar-a, ko'ringmi, o'rtoq! – dedi u xo'rsinib. Demak, Olesning ham yuragida armoni bor. Dadasining hozirgi ahvolidan ko'ngli o'ksiydi.

– Dadamning ko‘zlari ko‘rib, yurolganlarida o‘rmonga borar edik, qo‘ziqorinlar terardik ertaga, – dedi birozdan keyin u.

Buni eshitib qolgan dadasi darrov o‘g‘lining ko‘nglini ko‘tardi:

– Ertaga albatta borasizlar. Mehmonlarni o‘zing boshlab bor. Men bolaligimda hammasini ko‘rganman. Tepalikning o‘ng tomonidagi baqaloq qarag‘ayning ayrisiga chiqsanglar, pastda yastanib yotgan tekislik ko‘rinadi, soy yalt-yalt etadi, xuddi birov kunga so‘layotgan qilichga o‘xshaydi. Undan tushib o‘rmonning ichkarisiga kirsanglar, birpasda savatinglar qo‘ziqorin-ga to‘ladi. Quritib bersang, Nodir shahriga olib ketadi. Ularda bo‘lmaydi bunaqasi.

– Shunaqami, sizlarda yo‘qmi? – birdan o‘z o‘rmoni bilan faxrlanib, so‘rab qoldi Oles.

Ertasiga Oles dadasi aytgandek, Nodirni boshlab o‘rmonga bordi. O‘rmonda hech bo‘lmagan Nodir hayajonini bosolmasdi, tepaga qarasa, osmon zo‘rg‘a ko‘rinadi. Daraxtlar tagi ko‘m-ko‘k. Qushlar nag‘masi olamni tutadi. Salqin. Turli-tuman chechaklarni aytmaysizmi?! Nega odamlar ularni terib olishmas ekan?! Ko‘p-ku, qanday qilib odosh qilishadi?!

Qaytishda Oles terilgan qo‘ziqorinlarni yo‘ldan o‘tib qolgan qo‘shnisining aravasiga solib yuborib, o‘zi Nodirga dedi:

– Urush bo‘lgan joyni ko‘rsataymi?

Urush bo‘lgan yerni ko‘rmagan Nodir uchun bu juda qiziq edi. U darrov rozilik berdi. Oles yo‘l-yo‘lakay bu yerda qanday janglar bo‘lganini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan kishidek gapirib ketdi.

– Hu, anavi yer-chi, – dedi Oles qo‘li bilan vayron bo‘lib yotgan past-balandlikni ko‘rsatib, – avval

bizning qishloq bo'lgan ekan. Urushda fashistlar o't qo'yib yuborgan.

– Nega? – ajablandi Nodir.

– Ko'p partizanlar chiqqani uchun. O'sha o't qo'yilganda Pavlo degan o'rtog'imning qari buvisi xatasidan chiqolmay kuyib ketgan. Bechora «Yordam beringlar!» deb baqirganda ham fashistlar hech kimni yo'latmagan, bir qo'shnisi qutqarmoqchi bo'lganda uni fashist otib tashlagan.

Oles Nodirni boshlab vayronaga bordi. Yakson bo'lgan uy-joylarning izlari hali ham shundoq bilinib turardi. Hatto nurab ketgan devorlarda yong'indan qolgan qora dog'lar bor. Nodir shunday katta qishloqning kuyib, yer bilan yakson bo'lishini hamon tasavvur qilolmas edi. Mana, urush degani qanaqa bo'lar ekan. Butun boshli qishloqdan iz qolmas ekan! Odamlar ichida qolib kuyib ketar ekan!

Nodir urushning bu dahshatini avval hech xayoliga keltirmagan ekan. Endi o'z ko'zi bilan ko'rib, nafrati qo'zg'adi. Shu vaqtgacha o'yin qilib yurgan «urush-urush» endi unga jirkanch ko'rina boshladi. Urush – o'yin emas, qirg'in, vayronalik va nogironlik ekan. Ertasiga azamat bir ko'prikning qoldiqlarini ko'rganda yana battar tutaqib ketdi. Axir urush bo'lmaganida bu ko'prik buzilmas, o'rniga qancha pul sarf qilib yangisini nariroqda solmas edilar. Oleslarning qishlog'i ham o'z yerida bo'lardi. Mikola amaki ham bunday ahvolga tushib ko'kka boqib yotmas, balki o'g'lini boshlab o'rmon kezgan bo'lar, shaharga olib tushib, tomoshalar qildirgan bo'lar edi! Nodir ana shu kundan boshlab urush degan so'zdan hazar qiladigan bo'lib qoldi. «Urush-urush» o'yinini aslo o'ynamaydigan bo'ldi. Urush – o'yin emas, dahshat ekan! U

urush degan soʻzni eshitsu, Mikola amaki, Oleslarning vayrona qishlogʻi va unda kuyib ketgan kampir, daryo ustidan oʻtgan azamat koʻprikning majruh qoldiqlari koʻz oldiga keladi, urush deguvchilardan jon-jahdi bilan nafratlanadi, qoʻli oʻz-oʻzidan (balki gʻazabdan) musht boʻlib tugiladi!

1965-yil

SHARIFANING QORNI NEGA OGʻRIDI?

Sharifa oʻzi yomon qiz emas. Ozoda yuradi, oʻrtoqlari bilan urishmaydi. Ayasi aytgan ishni qiladi. Lekin bir odati yomon: har narsaga havasi kelaveradi. Oʻrtoqlarining oʻyinchoqlarini darrov yaxshi koʻrib qoladi. Boʻlmasa, oʻzining shunaqa oʻyinchoqlari borki, asti qoʻyaving! U oʻynaydigan ayvonning bir burchagi xuddi oʻyinchoq magaziniga oʻxshaydi. Bir tomonda murvatini burab-burab qoʻyib yuborsang, yurib ketadigan avtomobil, bir tomonda ganchdan boʻlgan xoʻroz, bir tomonda puflab katta qilib qoʻyilgan rezina timsoh, oppoq quyon...

Ana shu Sharifa yaqinda yana bir yomon qiliq chiqardi: ayasi ukasiga kichkina deb nima olib kelsa, oʻshandan yegisi kelaveradi. Boʻlmasa, ayasi uni ham esidan chiqarmaydi. Har xil narsalar olib kelib beradi, Sharifani Erkinjon oʻgʻlidan yomon koʻrmaydi.

Bir kuni shunday voqea boʻldi:

Ayasi shanba boʻlgani uchun ishdan erta chiqib, bozorga kirdi, bolalariga har turli narsalar oldi. Bodring endi chiqqan vaqt edi. «Tansiq narsa, bolalarim yesin» deb, Sharifa bilan ukasiga bittadan ikkita bodring oldi. Buni koʻrgan Sharifa avvaliga juda quvonib ketdi, ayasining yuzlaridan oʻpdi. Lekin oʻzinikini yeb boʻlgach, anavi bittasini ham soʻradi.

– U ukangga, qizim, – dedi ayasi.

– Yo‘q, men yeyman, – dedi o‘jarlik qilib Sharifa.

Ayasi yumshoq gapirib, uni qaytardi:

– Suqatoylik qilma, qizim, uyat bo‘ladi! Sen o‘zing-nikini yeb bo‘lding.

– Yo‘q, yana yeyman, yaxshi ekan.

– Ukangga qolmasa, maylimi?

– U hali kichkina-ku.

– Qo‘y, unaq a yomon qiz bo‘lma, – deb ayasi oshxonaga kirib ketdi. Ketidan Sharifa yerga yotib yig‘lay boshladi. Chiroyli ko‘ylaklari ezilib, boshidagi bantigi tushib ketdi. U oyog‘i bilan yer tepkildirdi, baqirardi. Ayasi uni ovutmoqchi bo‘ldi:

– Hay, qizim, senga nima bo‘ldi?! Voy, uyat! Uyat! Katta qiz ham shunaqa qiladimi?

Sharifa quloq solmas edi. Ayasi qo‘shnilari oldida uyalib, «Ma, yesang, yeya qol», deb bodringni olib chiqib berdi. Sharifa kir bo‘lgan qo‘lini naridan beri qoqib, bodringga yopishdi. Hademay uni ham yeb bo‘ldi. Xafa bo‘lgan ayasi vodoprovoddan chelakda suv olib o‘tib ketayotib dedi:

– Endi ko‘ngling to‘ldimi? Bor, ko‘chaga chiq, o‘yna!

Sharifa indamasdan ko‘chaga chiqib ketdi. Saldan keyin dadasi Erkinjonni bog‘chadan olib keldi. Ukasi ayasini ko‘rib, sevinib, bo‘ynidan quchoqladi, yuzlaridan o‘pdi. Lekin ayaning unga beradigan sovg‘asi yo‘q edi, Sharifa yeb qo‘ygan edi. O‘rniga boshqa narsa berdi. Xursand bo‘lgan ukasi o‘ynab ketdi. Lekin saldan keyin Sharifa qorni og‘rib ko‘chadan kelib qoldi.

Haligina qizidan xafa bo‘lib, ko‘chaga chiqarib yuborgan aya uning holini so‘rab bag‘riga bosdi.

– Voy, qornim. Voy, qornim... – dedi ko‘zida yosh bilan Sharifa va bo‘shashib ayasining bag‘riga o‘zini

tashladi. Aya darrov dori-darmon qildi va Sharifaga dedi:

– Odam suqatoylik qilib birovga olib qo‘ygan narsani yesa, shunaqa qorni og‘riydi.

Sharifa hayron bo‘lib ayasiga qarab qoldi. U onasi-ning so‘ziga ishongan va o‘zining qilmishidan pushaymon edi.

Qornining og‘rig‘i sal bosilgandan keyin Sharifa ayasining bo‘ynidan quchoqlab, dedi:

– Aya, endi hech suqatoylik qilmayman.

Aya qizining so‘ziga ishonadi. Sharifa aytganini qiladi, endi birovga olib qo‘yilgan narsani yeb, qornini og‘ritib yurmaydi.

1961-yil

MINNATDORLIK

Delfinni ko‘rmagan bolaga bu voqea juda qiziq. Delfin haqidagi turli-tuman hikoyalarni eshitmagan bola bo‘lmasa kerak. Delfin odamga juda mehribon, uni hatto falokatdan qutqarib qolgan vaqtlari ham bor. Masalan, bir kishi o‘z kuchiga ishonib, dengiz qirg‘og‘idan ancha nariga suzib ketib qoladi. Qaytishda esa charchaydi, holsizlanadi. Hayotdan butun umidini uzib, nima qilishini bilmay turganda atrofi-da ikkita delfin paydo bo‘ladi. Uni goh ustiga olib, goh asta-asta itarib qirg‘oqqa chiqarib qo‘yadilar. Odam tirik qoladi.

Demak, delfin ba‘zi kuzatuvchi olimlar aytganidek, eng ziyrak va eng aqli suv hayvoni. Lekin o‘zi ba‘zi hayvonlarga o‘xshab kishi diqqatini tortadigan darajada chiroyli emas, uning xatti-harakati, qiliqlari, yuragi juda chiroyli, odamona.

Mening bu hikoyamda delfin odamga emas, odam delfingga yaxshilik qiladi.

Anapa shahri dengizning shundoq qirg'og'ida. Chiroyli va bejirim shahar. Baland tomlarining ustidan dengizning ancha uzoq yerigacha bemalol ko'rinadi, to'lqinlarning uymalashib ag'darilishlarini bemalol tomosha qilsa bo'ladi. Bu shaharni urush paytida fashistlardan ozod qilishda Mansurning doktor oyisi jonbozlik ko'rsatib, orden olgan. Bu shaharda uning o'rtog'i yashaydi. Ular bir-birlarinikiga mehmon bo'lib borib-kelib turishadi. To'g'ri, u vaqtda Mansur hali olamda yo'q edi. Onasi hali turmushga chiqmagan, endigina vrach bo'lib, frontga tushgan edi.

Sanitar batalyonida xizmat qilardi. Ana shu batalyonda bir qiz bilan totuvlashib qoldi. Keyin bilsa, bu qiz shu anapalik ekan. Ular shimoliy Kavkaz frontida jang qilib, shu shaharni ozod etganlarida o'sha qizning sevinchdan yig'laganlarini ko'rsangiz: xuddi devonaga o'xshaydi. Lekin quvonchi uzoqqa cho'zilmadi. Chunki qizning uy-joyidan nom-nishon qolmagan edi. Onasi uch kundan keyin allaqayoqdan uvadalarga o'ralib kelib qoldi. U yolg'iz qizini ko'rganidan xursand bo'lsa ham, o'z ahvolidan, ko'rinishidan uyalardi. U urushni dengizning bu qirg'og'ida tugatib, uch-to'rt kun dam olishga chiqqan batalyonda turdi – qizi qoshida bo'ldi. Uning boradigan yeri yo'q edi. Bundan xabar topgan batalyon jangchilari Mansurning onasi tashabbusi bilan hashar boshlab, kampirga kichkinagina uy-joy qurib berdilar. Axir bizning jangchilar yaxshi askargina emas, aslida tabiatan yaxshigina quruvchilar-da, ular qurgan uy juda bejirim va chiroyli chiqqan, kampirga ma'qul bo'lgan edi. Ana o'shanda irimiga «uy to'yi» ham qilishgan, haqiqiy to'yni urush tugashiga qoldi-

rishgan edi. Urush ham tugadi. Kampirga uy-joy qurib bergan azamatlarning ancha-munchasi halok bo'ldi. Mansurning onasi yarador bo'lib uyiga qaytdi. Yana frontga tushadigan bo'lib sog'ayguncha urush tugadi. Ana shunda o'sha anapalik dugonasiga xat yozdi. Buni qarangki, u ham sog'-salomat ekan, javob qaytardi. Yana do'stlik boshlandi.

Mana shunga ham talay yillar o'tdi, qancha suvlar oqib ketdi, ne-ne nihollar voyaga yetdi. Mansur dunyoga keldi. O'sha anapalik jajjigina, moviyko'z, sadaftish, mallasoch hamshira qizning ham hozir ikkita bolasi bor. Bittasi Mansur bilan teng, Mansur ana o'sha xonadonga onasi bilan bu yil mehmonga bordi. Ularni yaxshi kutib olishdi. Kunda dengizga chiqishdi, cho'milishdi, qayiq olib suzishdi. Qumloq qirg'oqda yotib hordiq chiqarishdi, dengiz shamollarida qorayishdi.

Mana bugun ham Mansur o'z o'rtog'i Slavka bilan qirg'oqda yotibdi. Onalari allaqayoqqa yana bir frontdosh o'rtoqlarini ko'rgani ketishgan.

Mansur hozirgina dengizdan chiqdi. Maza qilib suzdi. Chunki uning oyog'ida Slavkaning qurbaqaning panjalariga o'xshagan rezina kiygichi bor edi. Unda kishi juda yengil va tez suzar ekan, hatto charchamas ekan.

– Shu mahalgacha bilmaganimni ayt. Qaytgach, albatta bittasini olaman. Oldimizda yaxshi ko'l bor, – dedi Mansur quvonib.

– Shuni olib ketaver, men boshqasini topaman. Bizda ko'p! – dedi Slavka va yonidagi «qurbaqa panja»ni Mansurga in'om qildi.

– Rahmat, o'rtoq. O'zingga buyursin!

– Nega unaqa deysan, sen sovg‘a qilgan do‘ppini men indamasdan oldim-ku. Sentabrda o‘sha do‘ppi bilan maktabga boraman.

– Senga o‘zi juda yaxshi yarashdi. Shundan qisilib yurgan ekansan, – dedi hazilga olib Mansur va o‘rtog‘ining sovg‘asini yoniga surib qo‘ydi.

Xuddi shu payt qirg‘oqda g‘uluv ko‘tarildi: hammaning ko‘zi dengizda suzib kelayotgan narsada edi. Mansur ham, Slavka ham termulib qoldi.

– Delfin-ku! – dedi Slavka.

– Odamdan qochmaydimi, kelishini qara! – ajablandi Mansur.

– U odamning do‘sti. Lekin baribir odamdan hayiqadi. Buning bemalol kelishi qiziq.

Bu orada qirg‘oqni odam bosdi. Olag‘ovur. Har kim o‘zicha bu kutilmagan holni muhokama qilar, bir-biriga uqtirar edi. Bu gap-so‘z va olomon bilan delfinning ishi yo‘q, sohilga ohista suzib kelardi. Lekin qirg‘oq qumlog‘iga kelgach, suv sayozlashib, sohilga yetolmay qoldi. Buni payqagan ikki dengizchi yigit unga yordam berdi. Qirg‘oqqa olib chiqdi. Shunda ham delfin g‘ing demas, go‘yo butun hayotini o‘z xaloskorlari ixtiyoriga topshirgan edi.

Kun issiq. Cho‘milayotganlarning hammasi qirg‘oqda, qalin halqa bo‘lib delfinni o‘rab olishgan. Olag‘ovur yana avjiga chiqdi. Birov uning quruqlikda o‘lib qolishini aytsa, birov hayvonot bog‘iga topshirishni maslahat beradi. Yana biri unga so‘z qotib ko‘radi, yana biri mayda tosh otadi. Xullas, bir fikrga kelish og‘ir bo‘lib qoldi. Ana shunda uni qirg‘oqqa chiqishiga yordam bergan haligi dengizchi yigitlar delfinni qo‘llariga ko‘tarib olishdi. Dengiz chetida turgan qa-

yiqqa qo'yishdi. Shunda ham delfin biror qarshilik ko'rsatmasdi. Qayiqni dengiz tomon olib ketishdi.

Ancha yerga borgach, delfinni suvga tushirishdi. Delfin ko'zdan g'oyib bo'ldi, qayiqni o'z joyiga keltirib bog'lashdi. Qirg'oq tinchlangandek bo'ldi. Lekin ba'zi birovlar hamon o'sha delfin tushirilgan yerdan ko'zini olmas edi. Shu jumladan, bizning Mansur ham tikilib qolgandi.

– Yaxshi qilishdi, – dedi dengizchi yigitlarning bu ishidan mamnun bo'lib u.

– Albatta! – deb uni tasdiqladi Slavka, – dengiz uning uyi, o'z uyida yashagani yaxshi. Hayvonot bog'ida qanchalik yaxshi boqishmasin, baribir dengizdagidek bo'lmaydi.

Bu ikki o'rtoqning suhbatini tugagani yo'q edi, yana qirg'oqda qiy-chuv ko'tarildi.

– Ana, yana kelyapti, – dedi hammadan oldin payqagan Mansur. Delfin unda ajoyib taassurot qoldirgan edi.

– Yo'g'-e! – ajablanib oldinga o'tdi Slavka.

Chindan ham, delfin yana avvalgidek bemalol suzib kelardi. Yana odam to'plandi. Yana qiy-chuv. Muhokama. Kimdir uni qo'rqitmoqchi bo'lib hushtak chaldi, kimdir tosh otib ko'rди, qo'lini ko'tardi.

Delfin hamon suzib kelardi. Uni yana sohilga olishdi. Delfin indamas, nima qilishsa, shunga yuvoshgina ko'nib turardi.

Shu payt bolalarni ovqatga chaqirgani kelgan Slavkaning onasi ham bu voqeaning guvohi bo'lib qoldi. Oldinga o'tdi. Delfinni kuzatdi, ko'ziga boqdi. Boshini siladi. Ana shunda delfinning qo'ltig'i ostidan qon sizib chiqayotganini ko'rib qoldi. Birdan, xuddi urushda ko'rgan hayajon bilan «Yaralangan-ku», deb

yubordi. Qon sizib chiqayotgan yerga qo'lini yuborib, paypaslagan edi, delfin ingragannamo tovush berdi, ko'zlari ma'yus qisildi. Ona boyagi ikki dengizchi ko'magida delfinni yonboshiga yotqizdi, yarasi atrofidagi qonni sidirdi, artdi. Endi dori qo'yish kerak edi. Nima dori qo'ysa bo'ladi? Shunda biroz o'ylanib qoldi. Bolalarning yara-chaqa bo'lib yurishi esiga tushdi, shekilli:

– Zelyonka kerak! – dedi.

– Medpunktida bor, – dedi kimdir.

– Men olib kelaman! – deganicha uch-to'rt bola medpunktga yugurdi. Yugurganlar orasida Mansur bilan Slavka ham bor edi. Mansur yugurishga usta edi. Axir u yugurish bo'yicha musobaqalarda bekorga qatnashmaydi-da! U birpasda hamma bolalardan o'zib ketdi. Dorini olib eshikka chiqqanidagina boshqalar yetib borishdi. Hammasi yana orqasiga duv qaytdi. Yana Mansur o'zib ketdi.

– Yasha, rahmat! – deb uning qo'lidan dori bilan dokani Slavkaning onasi oldi.

Hamshiralarga xos mehribonlik va chaqqonlik bilan u delfinning yarasini artib, tozalab, dori qo'ydi. Qoni tiyilguncha kuzatib turdi. Uning qarshisida tilsiz hayvon delfin emas, go'yo jang maydonida jarohatlanagan mardona jangchi yotardi. Xuddi shunday jonkuyarlik bilan unga ko'mak berdi. Onaning mehribonligidan delfin juda mamnun edi, shekilli, o'zini uning ixtiyoriga butunlay topshirib qo'ydi.

Birozdan keyin ona dedi:

– Endi dengizga qo'yib yuborsanglar bo'ladi.

Xuddi shunday qilishdi. Haligi ikki dengizchi yigit boyagi ishlarini yana takrorlashdi. Lekin bu gal delfin qaytib kelmadi, o'sha suvga tushganicha ketdi.

Lekin bir qancha vaqt o'tgandan keyin dengizda yana bir hodisa ro'y berdi: dengizga yaqin joyda bir talay delfinlar paydo bo'ldi. Ular qirg'oq bo'ylab yoyilishdi, yoqimli harakatlar qilishdi, go'yo bu bilan jarohatlangan do'stlariga ko'rsatilgan mehribonlik uchun odamlarga minnatdorlik izhor etishardi.

1971-yil

QUMRINING NOTO'G'RI ISHI

Qumrining bitta tog'asi, ikkita xolasi bor. Ular Qumrini juda maqtashadi. Buning sababi shuki, Qumri ularnikiga bordi deguncha bolalarining kichkinasiga opa, kattalariga singil bo'lib ketadi. Ayniqsa, kichkinalarning joni. Darrov ularni kiyintiradi, kir bo'lmasa ham, yuz-qo'llarini yuvadi, sochlarini taraydi, kattarog'ini yetaklab, kichkinasini qo'lga olib o'ynatgani ko'chaga olib chiqib ketadi. Tolzorda ancha vaqtgacha ovutib o'tiradi: uning bilmagan o'yini yo'q! Ba'zan qiziq-qiziq qo'g'irchoqlar tikib beradi. Bolalar jurnalidan suratlar ko'rsatib, ularga «tushuntiradi»:

– Mana bu-chi, fil, – deydi, – Afrikada juda ko'p bo'ladi. Ko'chalarda yuradi. Xartumi bilan yog'ochlar tashiydi. Ko'rdingmi, mana, ko'tarib ketyapti. Bizda bo'lmaydi, sen qo'rqmagin, xo'pmi?

Bola filni tomosha qilib turib, birdan yuk ko'taradigan kranni ko'rib qoladi.

– Mana, yana fil! – sevinib ketadi u.

– Yo'q, bu filmas, – deb tushuntiradi shunda Qumri, – bu yuk ko'taradigan «polvon». Og'ir yuklarni xuddi fil xartumiga olgandek ilmog'iga ilib, yuqoriga ko'tarib beradi. Huv, anavi to'rt-besh qavatli uylarni ko'ryapsanmi? O'shalarni qurishda toza ish bergan-da!

Keyin Qumri tol xivichlaridan savatcha to‘qib beradi. Tolzorning chetidan o‘tadigan kattagina ariqning chetlaridan turli-tuman chechaklar terib, uni to‘ldiradi. Ularning har bittasini bir maqtab, bolaning burniga tutadi:

– Yaxshi-ya?.. – deydi. Yana birini hidlab, uni ham maqtab qoladi: – Bunisi undan ham yaxshi. Lekin rangi sal sarg‘imtir.

Qumri bolalarni o‘ynatib yurganda hech ovqatlanish tartibini buzmaydi. Ayni vaqtda olib keladi, yana boshqatdan bolalarning qo‘llarini yuvadi, o‘zlarining sochiqlariga yaxshilab artadi. Joy-joylariga o‘tqazib ta‘kidlaydi:

– To‘kmay-sochmay yenglar, bo‘lmasa, hech o‘ynatmayman, uyimga ketib qolaman.

Uni yaxshi ko‘rgan bolalar biri olib, biri qo‘yib ketmasligini iltimos qiladi. Va‘da qilishganiday, to‘kmay-sochmay ovqatlarini yeyishadi. Qumri esa bolalar gapiga kirganidan xursand bo‘lib, yana o‘ynatib ketadi. U kelganda kelinoyisining joni kiradi. Uyini supurib-sidirib, kirlarini yuvib oladi, hatto ko‘p vaqt oladigan ba‘zi ishlarini Qumri kelishiga rejalab qo‘yadi. Axir hech kim Qumriga o‘xshab bolalarini uzoq va yaxshi o‘ynatolmaydi-da! Kelinoyisigina emas, bolalarning o‘zi ham Qumrini yaxshi ko‘rishadi. Qumri uyiga qaytish uchun hozirlik ko‘rar ekan, ota-onalariga yopishib, uning ketmasligini iltimos qilishadi.

– Qumri opangning ertaga o‘qishi bor. Maktabga bormasa bo‘lmaydi, – deb ularni ovutishadi.

Maktabning nimaligiga yaxshi aqllari yetmasa ham, bolalar rozi bo‘lishadi. Keyin yanagi dam olish kuni tag‘in kelishini qayta-qayta so‘rashadi. Lekin Qumri kichkina bolalarga ham yolg‘on gapirishni yomon

ko'radi. Shuning uchun bunday paytda ochiq aytib qo'ya qoladi:

– Kelasi dam olishda katta xolamlarnikiga boraman. Ancha bo'ldi borganim yo'q.

Katta xolasinikida ham shu ahvol. Katta xolasining ham bir-biridan sal katta to'rtta bolasi bor. Ular ham Qumrini jon-u dillaridan yaxshi ko'rishadi, hol-joniga qo'ymay osilishadi. Qumri keldi deguncha, xolasi ham xotirjam bo'lib bozor-o'charini qilib oladi, birorta mu-lozimi bo'lsa, borib keladi.

Tog'asi bilan xolarinikida ana shunday bolalar-ning jonini kiritadigan, mehribon Qumri uyida unaqa emas. Uka-singillari bilan unchalik ishi yo'q, rayi kel-ganda o'ynatadi. Suratlar ko'rsatib, kitoblar o'qib be-rishi ham kam. Ukalari ko'chadan changga botib kelsa ham, onasi aytmaguncha o'z xohishi bilan yuvib-artib qo'ya qolmaydi. Ovqat yeyishga o'tirganlarida ular bilan ishi ham yo'q. Deyarli hammasini onasi qiladi. Shuning uchun onasi uni:

– Seni ko'chadagilar ishi uchun tuqqanmanmi?! – deb koyiydi, ba'zida hatto urishib ham beradi.

Bir kuni dadasi Qumrini oldiga olib gapga soldi:

– Nega bunaqa qilasan, qizim, ukalaringga ham qarasang bo'lmaydimi?

– Oyim bor-ku!

– Tog'angning bolalarini ham oyisi bor.

– Tog'amning bolalari meni sog'inishib o'tirisha-di, undan keyin, meni yaxshi ko'rishadi. Nima desam shuni qilishadi.

– Ukalaring seni yomon ko'radimi? – dedi dadasi Qumrining peshanasiga tushgan sochlarini orqasiga qaytarib, silar ekan. Qumrining «Ha, yomon ko'ri-shadi!» deyishga tili bormadi. Chunki ukalari uni yo-

mon ko'rishmas, tog'alarining bolalari singari aytganlarini qilishar edi, faqat Qumrining o'zi ularga mehr qo'yib qaramas, «O'zimning ukalarim-ku, ularni o'ynatmasam ham bo'laveradi», deb o'ylar edi. Go'yo ularni o'ynatish shart emasdek tuyulardi.

Tog'asi bilan xolalarining bolalarini esa o'ynatmasa, ayb bo'ladiganga o'xshab ko'rinardi.

Bu fikr uning boshiga qayoqdan kelgan, o'zi ham bilmaydi. Balki tog'asi, kelinoyisi va xolalarining bu ishi uchun qayta-qayta minnatdor bo'lishlari, shirin gapirib, rahmat aytishlari sabablidir? Lekin nima bo'lsa bo'lsin, Qumri haligacha o'z ukalariga tog'avachcha va xolavachchalaridek mehribon emas. Haligacha o'z ukalarining yuz-qo'llarini vaqti-vaqtida yuvib, kiyimlarini kiyintirib, uzoq o'ynatib yurmaydi. O'ynatgani ko'chaga olib chiqsa ham, saldan keyin ularning o'zlarini uyga kiritib yuborib, yo o'zi o'rtoqlari bilan qvlashib ketadi, yoki ukalarini o'z holiga tashlab, biror o'rtog'inikiga kirib ketib qoladi.

Men Qumrining bunday ishlarini yaxshimas deymen, siz-chi, bolalar?

1962-yil

ASKAR VA QUSH

Jang o'rmon bo'sag'asida borardi.

Ayni bahor.

Kechagina olamni ovozga to'ldirib turgan qushlardan bugun nom-nishon qolmagan. Ular kecha kechgacha ham unda-bunda ko'rinib, ba'zan tovushlari kelib qolardi. Bugun ertalab boshlangan shiddatli otishmadan keyin jimib qolishdi. Qushparast askar Bo'tako'zning ularga rahmi keldi:

– Bu la'nati urush dastidan kishilar emas, qushlarga ham tinchlik yo'q, bechoralar uyalarini tashlab qayoqlargadir to'zib ketishdi. Tovushlari ham kelmay qoldi.

U atrofga alangladi, kaftini qulog'i orqasiga qo'yib tingladi. Qushlarning na shitirlashi, na biror ovozi eshitilmaganidan yuragi achidimi, sherigiga qushlar haqida allanimalar hikoya qila ketdi:

– Qushlar ham kishilarga o'xshab xushmuomala gadosi. Agar sen unga biror mehribonlik qilsang, asti unutmaydi. Buvimning ikkita musichasi bo'lar edi. Qishin-yozin qo'llaridan don yerd. Hatto bola ochganda bolasini ham ergashtirib buvimning oldiga kelgan. Go'yo bolalarini buvimga tanishtirgani olib kelgan edi. Buvim ham buni payqadi, shekilli, ularga so'z qotdi:

– Bolalaringga ehtiyot bo'l, bu atrofda mushuk o'lgur ko'p.

Bo'tako'zning ertaknamo so'zlaridan yuziga mamnuniyat kulgisi sochilib quloq solayotgan hamrohi tegishdi:

– Demak, sizdagi qushparastlik ham buvingizdan meros ekan-da!

– Ehtimol. Lekin buvim hech qushni qafasga solib boqqan emas. Afsus, bu nuqson menda bo'lib o'tgan. Bola ekanman, bilmabman, buvim bechora nuqul «Erkini bo'g'ma, oltin qafasda bulbul ham sayramaydi», deb koyir edilar. Men bolaligimda sa'va, bedanani, qumrini biroz vaqt to'rqovoqlarda boqqanman. Keyinchalik qo'yib yuborganman. Ana o'shanda qush bechoralarning yayrab uchib ketishini ko'rsangiz! Shu-shu qush zotini qafasga solgan odamni ko'rsam, nafratim qo'zg'aydi. Erkinlikda o'z xohishi

bilan sayrashi qanday yaxshi! Tovushlarini eshitsam, ketayotgan yerimda to'xtab tinglayman. Inidan tushib ketgan bolasini ko'rsam, albatta joyiga olib qo'yaman. Joyini topolmasam, uchib ketadigan bo'lguncha boqaman.

– Sizning tomonda qushlar ko'pmi? – qiziqdi ham-suhbati.

– Ming xili bordir. Ertalab turib bog'larga quloq solsang, bahring ochiladi. Do'stim, okopda ana shularning ham xumori tutadi-da. Frontga tushibmanki, yayrab biror marta qush sayrog'ini eshitganim yo'q.

– Shuning uchun okopni ham shundoq o'rmon og'zida qazigan ekansiz-da?

– Topdingiz. Qadrdon do'stsiz-da, ichimdagini bilasiz! Bir tomondan, qushlarning o'zini sog'ingan bo'lsam, ikkinchidan, ularni ham bu berahm, yovuz dushmanidan himoya qilishim kerak. Qush bechoralarning qo'lida o'q-dorisi yo'q!

Bo'tako'zning okopdosh hamrohi uzoq Sibirdan edi. Bo'tako'zning qushlar haqidagi so'zlari, mevalar haqidagi kechagi hikoyasiga o'xshab, unga juda qiziq tuyuldi. Dushmanga Bo'tako'zdek qiron keltirayotgan, Bo'tako'zdek dovyurak, azamat, har bir barmog'i olti oylik bolaning boldiridek keladigan yo'g'on va baquvat yigitning mitti qushlar haqida, ularga mehribonligi haqida nozik his, nafis harakatlar bilan so'zlashi unga juda g'alati ko'rinardi. «Bu ulkan kaftida sa'va emas, kaptar ham ko'rinmay ketsa kerak. Bu qo'llar sherning tomog'idan olsa, nafasini chiqarmay qo'yadi», deb ko'nglidan o'tkazdi. Sibirlik bu yigitning zuvalasi esa kichkina, ixcham edi.

Lekin Bo'tako'z hamon qushlarning ishqiboz bo'lmagan odam ilg'ab ololmaydigan xislatlari, fazi-

latlari, qachon va qanday sayrashlari, nechmadan bola ochishlari, bolalariga muomalalari haqida zavq-shavq bilan so'zlardi. Hatto hamrohi umrida ko'rmagan ba'zi qushlarning qandayligini qiziq-qiziq harakatlar bilan tushuntirib, sayrashlarini qilib beradi. Unga sari hamsuhbatining hayajoni oshib, kulgidan o'zini tiyib ololmasdi.

Ikki soatcha davom etgan otishma orasidagi tinchlik qushlar suhbatini bilan tugadi. Yana o'qlar chaqnashi, yana zambaraklar gumburlashi, allaqayerda samolyotlarning bo'g'iq xirillashi... Bir mahal pulemyotchi ikki o'rtoqning okopi tepasidagi oq qayinning katta bir shoxi to'p o'qidan shartta uzilib tushdi. Sal o'tmay nimadir chiyilladi. Buni hammadan oldin Bo'tako'z payqadi. U darrov sherigiga:

– Qush bolasi-ku! Sen hushyor tur, men hozir... – dedi-yu, okopdan emaklab chiqdi. U dastlab do'ppidek to'ntarilib yotgan qush uyasini ko'rdi. Ichida xashakka yopishib qolgan yarimta tuxum po'chog'i. «Demak, chiyillagan qush bolasi», degan fikr Bo'tako'zning xayolidan uchgan o'q tezligida o'tdi. Ko'zi bilan ana shu qush bolasini qidirdi. Uning bu mushkulini qushchani chiyillashi oson qildi. Undan sal narida, butalar ostida bir qush bolasi dir-dir titrab, ko'zlarini mo'ltillatib turardi. U o'z himoyachisini kutib turgandek, Bo'tako'zdan qochmadi. Bo'tako'z ham qushlarning xislatlarini biladigan, rahmdil kishilardagina bo'ladigan ehtiyotlik bilan g'arib qushchani ulkan kaftiga oldi, u yoq bu yog'ini ko'zdan kechirdi: xayriyat, hamma-yog'i butun!

Qush endi temirqanot bo'lib kelayotgan edi.

Bo'tako'z qushchani uyasini ham olib, okop ichida, bir chekkaga joy tayyorladi. Uyasiga qushchani qo'yib, uning ustiga ertalabki otishmada halok bo'lgan

jangchining kaskasini to'ntardi. Bu orada qushga gap otib qo'ydi:

– Sen shu bexavotir yerda damingni olib tur. Biz sening tinchingni buzgan anavi gazandalarning adabini berib olaylik.

Bo'tako'z o'z jangovar ishiga kirishdi. Dushman ustiga bir-ikki o'q yog'dirdi. Ayniqsa, so'nggi marta qoyil qildi: dushmanni ancha yaqingacha qo'yib berib, keyin rosa o'qqa tutdi. Tutday to'kdi. Xursandligidan kaska ostidagi qushga tegishdi.

– Sening o'chingni ham olib qo'ydim, do'stim!

Qushcha Bo'tako'zning okopida uch kun yashadi. To'rtinchi kun baxtsiz hodisa ro'y berdi. Tongda boshlangan otishmada bir zambarak o'qi shundoqqina pulemyotchilar okopi yoniga kelib tushdi. Bo'tako'z og'ir yaralandi. Tushdan keyin o'ziga keldi. Uning so'ragan narsasi ana shu qushcha bo'ldi. Rostini aytishga majbur bo'lishdi: polapon o'lgan edi.

Bo'tako'zga bu xabar o'z holidan ham og'irroq tuyulgandek bo'ldi. Rahmdillik bilan dedi:

– Attang, bechora nobud bo'pti-da!

Saldan keyin uning o'zi ham olamdan o'tdi. Uning jasadi yoniga qushchani ham qo'yib ko'mdilar.

1970-yil

UCH OYOQLI IT

Albatta it uch oyoqli bo'lib tug'ilmaydi. Uning oyog'ini bolalar urib sindirgan yoki uning o'zi it bilan urishganda mayib qilgan bo'ladi. Lekin men sizlarga hikoya qilmoqchi bo'lgan itning oyog'i baxtsiz biror hodisaning guvohi emas, balki sharaflı bir ishning, shonli bir tarixning oqibati. Buning ustiga, uning

oyog'i ba'zi itlarniki singari shalvirab, osilib yotmagan, aksincha, katta bir xirurgning tajribali qo'li bilan operatsiya qilinib, kesilgan, to o'rni bitib ketguncha dori qo'yib, oppoq bintlar bilan bog'lab turilgan.

Bu qiziq tarix, albatta! Bunday mehribonlikni har qanday it ham boshiga qora kun tushganda ko'ravermaydi.

Bu tarixni men o'n besh yil o'tgach eshitdim. Keling, shuni sizlarga ham hikoya qilib beray.

Men o'tgan yili Dunay daryosi bo'ylab sayohat qildim. Dunay ajoyib daryo: ba'zi daryolar singari uning to'lqinlari bir-biriga mingashib chopmaydi, nortuyaday ko'piklar otib hayqirmaydi. U juda sokin, yomg'irdan so'ng quyosh tushib turgan ulkan asfalt ko'chadek yiltillab, baliq sirtiday tanga-tanga jimirlab, erigan qo'rg'oshindek chayqalib oqadi. Shamol paytida ham o'shqirib keta qolmaydi, balki salmoqlab-salmoqlab og'ir-og'ir to'lqinlanadi. Bu uning chuqurligidan va kengligidan dalolat. Chindan ham u juda chuqur. Ulkan paroxod va teploxodlar tonna-tonna yuklarni azamat yelkalariga olib, behadik va bexavotir suzib yuradilar. U qirg'og'idan bu qirg'og'iga uchib o'tgan qush entikadi, deyishadi. Chindan ham, juda keng. Bir qirg'og'idan turib, ikkinchi qirg'og'idagi kishini uncha-muncha ko'z tanib ololmaydi. Ayniqsa, u Bolgariya bilan Ruminiyani ajratib turadigan joyda ancha yoyiq. Bu ikki qirg'oq ham ko'm-ko'k. Qirg'oqqacha yopirilib kelgan ko'kalamzor va daraxtzor uzoqdan qarovchi kishiga tutash o'rmon bo'lib ko'rinadi.

Biz ana shu ajoyib manzarani tomosha qilib, «Dunay» teploxodining oldingi ayvonida kelardik. Muzdek yoqimli shamol xush yoqadi. Suvning mayin to'lqini ko'zni elitadi.

Uzoq-uzoqlarning dam o'tmay o'zgarib turgan manzaralari xayolingni olib qochadi, qalbingga quvonch solib, qandaydir ichki bir kuch entiktiradi.

Men ham shunday zavqda atrofni kuzatib kelar ekanman, yonimdagi bir kishi:

– Anavi itni qarang, qirg'oqdan bizga suzib kelyapti, – deb qoldi.

Hammamiz qo'shnimiz ko'rsatgan tomonga qaradik. Chindan ham, bir it teploxodimizni mo'ljalga olib suzib kelardi. Lekin uning suzishi qiziq edi, bolalikdan bilamizki, it yaxshi suzadi, suzanda ham qulog'ini dik qilib, suvni qilichdek kesib boradi. Lekin bu it dam o'tmay chap tomoniga mukkalagandek, og'ib sho'ng'irdi.

– Bu suzishda o'lib qoladi-ku, – dedi mening ol-dimda o'tirgan yoshgina yigit.

– O'lmaydi, yigitcha, birinchi marta daryoga tushishi emas. O'z oti bilan uni «Shayton» deganlar. Bechoraning chap oyog'i yo'q, shuning uchun ham bir tomoniga sho'ng'ib ketyapti. Operatsiya qilib kesib tashlangan.

– Operatsiya qilingan?! – qiziqdim men.

Boshqalar ham hikoyachiga ajablanib qarashdi. Ba'zilarining ko'zida «hazillashayapsizmi?» degan tabassum bor edi. Lekin hikoyachining turishi va qarashi hech qanday hazilga moyil emas edi. Biz u odam bilan anchadan beri tanishmiz. U bizning teploxodda ishlaydi. Bir necha yildan beri Dunayda suzishini – kecha gap orasida aytib qolgan edi. Shuning uchun uning hozirgi gapi ostida qandaydir bir tarix borligiga ishonib, so'z qotdim:

– Xizmat ko'rsatgan it ekan-da, unday bo'lsa.

– To‘g‘ri aytdingiz. Chindan ham, bir qancha odamning hayotini saqlab qolgan. Agar itni mukofotlash mumkin bo‘lsa, men orden bergan bo‘lardim.

Hikoyachi uzoq o‘tmishni eslagandek ko‘zlarini qisib, papiros tutatdi, so‘rib tortdi. So‘ng hikoyani boshladi:

– Shunday, birodar, it o‘damning yaqin do‘sti deb bekorga aytmaydilar. Urushning oxirgi yili edi. Biz hu anavi qirg‘oqda partizanlik qilardik. Fashistlar kun o‘tgan sari battar johillashib, g‘azabga to‘lib, alamiga chidolmay chekinib kelardi: yo‘lda qarshilik ko‘rsatgan aholi va partizanlarni berahm qirardi. Unga sari biz partizanlar ham ustalik bilan, shiddat bilan jang qilardik. G‘alaba kunining yaqinlashib qolganiga ko‘zimiz yetgani sari ruhimiz ko‘tarilib, ishimiz o‘ngidan kelardi. Fashistlar ko‘chaga yolg‘iz chiqolmas, pulemyotli qorovul qo‘ymay, qishloqda uxlolmas edi. Bir kuni kichik bir shahardagi ayg‘oqchimiz xabar topib kelib qoldi. Fashistlar o‘ng qirg‘oqdagi partizanlarga qarshi motorli qism bilan hujum qilmoqchi emish. Qanday ish boshlamoqchi, hatto manzillarigacha aniq edi. Bizning taxminimizcha, bu rejadan u yerdagi partizanlar bexabar edi. Buning ustiga ularning kuchi qo‘qqisdan bo‘ladigan hujumga bardosh beradigan darajada emas, fashistlarning rejasi esa ular og‘ir paytda chekinadigan yo‘lni ham to‘sib qo‘yadigan qilib tuzilgan edi. Tezdan xabar berish kerak edi. Bu atrofda ko‘prik yo‘q, nariroqdagi ko‘prik bir haftadirki berk. Kishining Dunaydan u qirg‘oqqa qayiqda o‘tishi qiyin, fashistlar posti bor. Partizanlarning ko‘pchiligi qishloq kishilari bo‘lganidan, uylari ham shu atrofdaligidan Dunayga ishlari tushib turardi. Komandirimiz bundan bir qancha vaqt avval ishdan chiqqan ratsiyamizni haligacha

tuzatolmagan mexanikdan o'pkalar ekan, uning asrab olgan o'g'li, to'g'risi, fashistlar ota-onasini o'ldirgandan keyin otryadga itini ergashtirib kelib qolgan bola, gapga quloq solib turib, birdan luqma tashladi:

– Yo'li bor, otaxon. Bu ishni «Shayton» bajaradi.

– Xo'sh, xo'sh? – qiziqib qoldi komandir.

– Siz bir xat yozib bering. Temir qutichaga solib, bo'yniga osamiz. «Shayton» suzib olib o'tadi.

Komandir oldiniga ishonqiramay turdi: narigi qirg'oqqa it suzib o'ta olarmikin? Lekin boshqa iloj yo'q, vaqt ziq edi. Xuddi shunday qiladilar. Bola itni gapga «tushunadigan» qilib o'rgatib yurgan ekan, rosa qornini to'ydirib, qirg'oqqa yashirincha olib boradi, boshini silab turib, maqsadni «tushuntiradi» va bo'ynidan arqonini yechib yuboradi. It suvga tushib, suzib ketadi. Uni mushak otib ogohlantirib qo'yilgan kishi qirg'oqda kutib oladi. Lekin mushakdan shubhaga tushgan fashist postlari ham hushyor tortib kuzatayotgan ekan, qirg'oqda sharpa sezishi bilan o't ochadi. It birdan angillab qoladi. U shunday angillaydiki, bu qirg'oqdagi bola ham eshitib «Oh, itim o'ldi!» deb yig'lab yuboradi.

Keyin ma'lum bo'lishicha, o'q itning chap oyog'ini mayib qilgan ekan. Lekin uni kutib turgan partizan it yiqilishi bilan dast ko'tarib, bag'riga bosganicha olib qochadi...

Itning bo'yniga osilgan xat partizanlarni qo'qqisidan bo'ladigan fashist hujumidan ogohlantiradi. Fashistlar tayinlangan vaqtda hujum boshlab, u yerdan hech kimni topolmaydilar, aksincha, partizanlarning pistir-masiga yo'liqib, katta talafot ko'radilar.

Shunchalik nafi tekkan itning oyog'ini shuncha tuzatmoqchi bo'lib, toza dori-darmon qiladilar, bo'lmay-

di, oxiri lazaretda operatsiya qilib, kesib tashlaydilar. Lekin itning umri uzun ekan, mana hozir ham yashab yuribdi.

Hikoyachi o'z hikoyasini tugatganda it allaqachon teploxod yoniga yetib kelib, ko'pni ko'rgan tetik ko'zlari bilan bizga javdirab termilardi. Biz esa, unga mehr-muhabbat bilan imo-ishoralar qilardik, gap qotardik.

It teploxoddagilarga minnatdorlik bildirgandek yanada yaqinroq keldi-da, erkalangandek vovulladi, keyin oqimga qarshi qirg'oqqa suzib ketdi.

– Nima qilib endi u yoqqa suzib ketyapti? – so'radik bu cho'loq itga achingandek.

– U qirg'oqda sobiq partizan – komandir turadi. Itning egasi – boladan unga salom xati olib ketyapti. It orqali yozishib turishadi.

It ulkan daryoni kesib suzib borar edi. Biz hamma-miz qirg'oqqa chiqib, ko'zdan g'oyib bo'lguncha uni kuzatib turdik.

1962-yil

QUDUQ

Tabiatning qiziq sirlari bor.

Buni qarangki, Jamshidning buvasi qazigan quduqning suvi bu qishloqda hammanikidan shirin. Nega? Hech kim bilmaydi. Bo'lmasa, bu qishloqda deyarli har xonadonda quduq bor. Hammasidan yaxshi suv chiqadi. Lekin Jamshidning buvasi tog' etagidan yer ajratib, toshlardan tozalab, yer ochib, ekin ekdi, quduq qazidi-yu, qo'ni-qo'shni unikiga qatnab qoldi. Avvaliga devor-darmiyon qo'shnilar, keyin nariroqdagilar ham kela boshladi. Mollariga o'z quduqlari-

dan bersalar ham, ovqat va choy uchun, albatta, Jamshidlarnikidan chelaklab olib ketardilar.

Jamshidning buvasi g'alatiroq odam. Ko'p irim-sirimlarga rioya qiladi. Shuni boshqalardan ham talab etib yuradi. Qazigan qudug'ining suvi shirin chiqqanidan, kishilarning manfaatdor bo'lganidan ortiqcha ajablanmasa ham, qo'ni-qo'shnining bo'sh chelak bilan kirib, to'ldirib chiqib ketaverishi buvaga yoqmay qoldi. Buvaning nazdida bu yaxshi belgi emas: xonadondan baraka ko'tariladi!

Buva avvallari o'zicha ping'illab yurdi, keyin bita-yarimtaga dardini oshkor aytdi. Shunda ham kishilar quduqqa qatnashini qo'ymadi. Hatto bir usta qo'shni ikki kishi bilan kelib quduqning atrofini yaxshi taxtalar bilan o'radi, qo'lda tortadigan suvni chig'iriy bilan aylantirib oladigan qildi. Ustasi tushkur qiziqchiroq ekan, buvaga tegishib qo'ydi:

– Bu bosh qudug'imiz, ya'ni osh qudug'imiz. Tartibli bo'lgani yaxshi.

Buva indamadi. Ustaga bu hol malol keldi, shekilli:

– Ha, qo'shni, ishimiz sizga ma'qul tushmadimi? – dedi.

– Nega, yaxshi... – loqayd javob qildi buva.

Aslida bu ish buvaga yoqmagan edi. Uning nazari-da, qo'shnilar u qazigan qudug'ini uzil-kesil o'zlariniki qilib olishayotgan edi. Bunga esa uning asti roziligi yo'q. Ichida «Bu qo'rami, karvonsaroymi?» deb qo'ydi. Lekin qo'rasining eshigini kishilar kirmaydigan qilib orqasidan bekitib olishga botinmadi. Ko'zday qo'shnilarning betiga qanaqa qilib eshik yopadi! Ichida g'ijinib yurdi. Eshikdan chelak bilan kirgan har kishini ko'rganda bir iti qo'zg'ab, quduq chiyillaganda g'ashi keldi. Ammo birortasiga botinib bir narsa de-

madi: ko'pga kesak otib bo'lmaydi, naq toshbo'ronda qolib ketasan!

Buva shu zaylda qishni ham o'tkazdi. Bahorga chiqib quduqning atrofiga turli-tuman ekin ekdi, quduqqa boradigan yo'lni juda tor qoldirdi. Boshlab bu bilinmadi. Ekinlar o'sgan sari yo'l torayib boraverdi. Keyinchalik shunday holga keldiki, o'tkinchining bariga ilashadigan bo'ldi, yurishini og'irlashtirdi. Chelakdagi suvga barglari tushdi. Bu holni ko'rgan qo'shnilardan biri:

– Ekinlar juda g'ovlab ketibdi-ku, buva! – deb til tegizdi. Buva ham sir boy bermadi:

– Yangi yer-da, baquvvat!

Ekin avj olib, quduqqa boradigan so'qmoq bekilgani sari ba'zi qo'ni-qo'shni oyog'ini tiydi: buvaning niyatini anglay boshladi. Buva bundan ichida mamnun edi: bo'zchining mokisidek qatnaydiganlardan qutuldim. Axir insof kerak-da, bir yil – o'n ikki oy birovnikidan suv tashib ichishadimi! O'zlariniki sal bemazaroq bo'lsa, teshib chiqmaydi. Yaxshi qildim, deb yurdi.

Lekin buning chuvi chiqa boshladi. Quduqdan oyog'ini tiygan hamqishloqlar buvadan qo'lini yuvib qo'ltiqqa urmagan bo'lsa ham, munosabatlariga sovuqlik tushdi. Ba'zi bir ma'rakalarga uni aytishmadi, ko'rganda ham ortiqcha mulozamat ko'rsatishmadi.

Buni buva sezsa ham, ahamiyat bermadi: garm-seldek o'tib ketadi, vaqtinchalik. Garm-sel uzoqqa cho'zildi. Buva ichidan zil ketdi.

Shu orada sevimli erka nabirasi Jamshid bir kuni maktabdan yig'lamsirab qaytdi. Buvasiga sezilar-sezilas salom berib, ichkariga o'tib ketdi. Uyga kira

solib portfelini xonaning bir chetiga uloqtirdi, o'zi ho'ngrab yig'lab yubordi. U hech qachon bunaqa xo'rliigi kelib, o'pkasi to'lib yig'lamagan edi. Buva hayron bo'ldi. Kirib ahvolni so'raguncha Jamshidning ayasiga aytayotgan so'zini eshitib qoldi. «Maktabda hamma bolalar «ziqnalar, xasislar» deydi. «Tabiatning suvini ayagan ochko'zlar» deydi. Endi maktabga bormayman. Uyalaman!»

– Qanaqa suv? – so'radi ayasi.

– Qanaqa suv bo'lardi, quduqniki-da! Buvam o'tib bo'lmaydigan qilib hammayog'iga atayin ekin ekib tashladilar-ku! Kishilar buning sababini bilmaydimi? Yer ostida ilon qimirlasa biladi, hammasini biladi.

Buva nevarasining oldiga kirishga jur'at etmadi. Og'ziga bir kaft nos tashlab ko'chaga chiqib ketdi...

Ertalab tursa quduqqa olib boradigan so'qmoqning ikki yonidagi jo'xori hali pishmasdan o'rib tashlangan, yo'l keng qilib ochilgan edi.

Buni yo kelini, yo nevarasi Jamshid qilganini buva bildi-yu, indamadi. Yana tilining ostiga bir kaft nos tashlab, ko'chaga chiqib ketdi.

1971-yil

«CHINNIGUL»NING YUTUG'I

Gulparchaning dadasi sirkni yaxshi ko'radi. Lekin u o'zi yolg'iz tushmaydi. Doim yonida Gulparcha bo'ladi.

Mana bugun ham ular sirkka birga ketishyapti. Bugun yakshanba. Sirkda kattalardan bolalar ko'p. Gulparcha birinchi bo'limning qanaqa qilib tugaganini bilmay qoldi. Chunki sirk juda qiziq sahnalar ko'rsatgan edi-da! Bir mahal dadasi qo'ldan ushlab tashqa-

riga yetakladi. Bufetga borishdi. Dadasi Gulparchaga har galgidek kaftday shokolad olayotgan edi, bufetchi xotin lotereya bileti taklif etdi. Dadasi sanab besh dona oldi. Buning sababini Gulparcha biladi: har bir oila a'zosiga bittadan, ya'ni ikkitasi ayasi bilan dadasi-ga, ikkitasi o'zi bilan ukasiga, bittasi esa buvisiga. Lekin bufetchi xotin Gulparchaning dadasi qo'lida ortib qolgan bitta biletni qaytib olgisi kelmay:

– Boshqa yo'q, shu oxirgisini ham olib qo'ya qoling!
– deb iltimos qildi. Dadasi ikkilanib turgan edi, Gulparcha ham yalindi:

– Ola qoling, dada, bunisi qo'g'irchog'im «Chinnigul»ga bo'ladi.

Dadasi qizining ra'yini qaytarmadi. Miyig'ida kulib u biletni ham oldi. Ular sirk tugab, uyga qaytib kelishgach, Gulparcha lotereya biletlarining har biri ustiga egasining ismini qora qalam bilan yozib qo'ydi. «Chinnigul» qo'g'irchog'ining ham nomini unutmadi. In-naykeyin, qo'g'irchog'i ham juda qiziq-da! Yotqizsang, ko'zini yumib oladi.

Kunlar o'tdi. Bir kuni dadasi ishdan qaytib, Gulparchaga:

– Qani, lotereya biletlaringni olib kel, tekshiramiz,
– deb qoldi. Gulparcha chopqillab olib keldi va dadasining qo'lga berib, o'yin chiqqan gazetadan ko'zini uzmay turdi. Buni qarangki, o'yin borib-borib... «Chinnigul»ga chiqibdi! Hamma hayron, lekin Gulparchaning sevinchi ichiga sig'masdi. Yutuq ham hazilakam emas: oltin soat! Ana endi uning qo'g'irchog'i oltin soat taqadi!

Uch kundan keyin dadasi soatni olib keldi:

– Mana, qizim, yutug'ingni ol, – deb unga berdi. Lekin yutuq qo'g'irchoqniki ekanini dadasi yaxshi bi-

lardi. Shuning uchun uni Gulparchaga berdi. Gulparcha esa soatni «Chinnigul»ning qo'liga avaylab taqib qo'ydi. Unga o'zining ham havasi kelayotgandek, tez-tez qarab qo'yardi. Chindan ham, havasi kelsa arziydigan yutuq!

1970-yil

OQQUSHNING KENJA BOLASI

Bu qiziq hikoyani menga yo'lda bir qozoq kishi aytib bergan edi.

...Chorsanboyning dadasi ovchi. Ovchi bo'lganda ham, tinib-tinchimagan ovchi. U qush otadi, qush tamom bo'lgandan keyin, sovuq tushgach, baliq tutadi. Buning sababi bor, albatta. Ularning uyi shundoq katta ko'lning yoqasida. Eshigidan chiqib qarasang, kun tig'ida jimirlab yotgan ko'lning ko'm-ko'k suvini ko'rasan. Sohillari qumloq va qamishzor. Bu yerda shunaqa qamish qalin o'sadiki, orasiga kirolmaysan, odamlar o'rib ketsa ham, hech tamom bo'lmaydi. Bu qamishlar – qushlar uyasi. Chorsanboyning dadasi shu qamishzorlarda qo'nji tizzadan oshadigan uzun etigini kiyib ov qiladi, ba'zan ikki-uch kunlab qolib ketadi. Qanchalab tustovuqlarni yelkasiga xurjun qilib tashlab qaytadi, hatto enlik kamariga ham qator qistirib oladi.

Bahor chiqishi bilan ko'l go'yo qaytadan yasharadi, kuzda sarg'aygan sohildagi qamishlar orasidan navnihollari qad ko'tarib, ko'm-ko'k tusga kiradi, ostlarida allaqanday o'tlar nish uradi, hatto butun yoz bo'yi qumloq bo'lib yotadigan yerlarda ham turli-tuman ko'm-ko'k giyohlar paydo bo'ladi. Qushlar galasi ko'l

ustidan chug'urlashib o'tadi. Olamni zavq-shavqqa ko'mib yuboradi.

Bugun – yakshanba. Chorsanboy qayig'ini tuza-tayotgan dadasiga ko'maklashardi. Qayiq – dada-sining hamrohi. Yoz bo'yi unda suzadi. Kuzga borib qirg'oqqa to'ntarib qo'yadi. Mana endi, bahor chiqishi bilan uni ko'zdan kechirib, kerak yeriga mix qoqib, ba'zi yerining taxtasini almashtiryapti.

– Sen olovga qara, – dedi dadasi Chorsanboyga. Ulardan nariroqda bir eski chelakda mum qaynardi. Bu mum bilan qayiqning sirtini moylashadi, darzlari bekilib, suv o'tmaydigan bo'ladi.

Dadasining ogohlantirganicha bor: chelak ostidagi olov susayib qolgan ekan. Chorsanboy o't qaladi, gurullatib yubordi. Sal o'tmay mum yana biqillab qaynay ketdi. Bu ishidan Chorsanboyning o'zi ham xursand bo'ldi. U «Qalay, shunday yongani yaxshimi, dada?!» degandek unga nazar tashlagan edi, birdan bir gala qushlarning jo'r ovozi uning xayolini olib qochdi. Bu oqqushlar edi. Chorsanboy ularni xursand bo'lib kuzatib turdi. Ular ancha-muncha edi. Ular ko'l ustida chug'urlashib bir aylanishdi-da, etak tomonga o'tib, ko'zdan g'oyib bo'lishdi. Lekin bir-ikki jufti shu zahoti yana ortiga qaytib, suvga tushdi. Oppoq, ulkan qanotlarini yelkandek yozib, suv betida belanchak bo'lib turishdi.

– Bular qoldi shu yerda, – dedi Chorsanboyning dadasi.

– Qayoqdan bildingiz?

Bizning ko'l ularga yoqib qoldi. Hali bola ochadi.

– Yo'g'-e! – quvonib ketdi Chorsanboy, – bolasini ushlab berasizmi? Boqsa bo'ladimi?

– Ushlatmaydi. Otsang mayib bo'ladi.

– Yo‘q, otmang, – dedi halitdan Chorsanboyning oqqush bolalariga rahmi kelib.

Dadasi aytgandek, o‘sha oqqushlardan bir jufti ertasiga ham shu ko‘lda ko‘rindi, indiniga ham. Chorsanboy jo‘rttaga kunda, kunora ulardan xabar olib qo‘yardi. Garchand ularga daxli bo‘lmasa ham, ularni boqmasa ham, ular yaqiniga yo‘latmasa ham, «Mening oqqushim», deb gapirardi, faxrlanardi.

Bir kuni bundoq qarasa, oqqushlar yo‘q. Ertasiga ham ko‘rinmadi. Bir hafta o‘tdi – hamon darak yo‘q.

– Ketib qoldi! – dedi u o‘kinib dadasiga.

– Hech qayoqqa ketmaydi. Shu yerda! – dedi dadasi bamaylixotir.

– Qani bo‘lmasa?! Suzmaydimi? O‘ynamaydimi?

– Bola ochyapti.

– Bola ochyapti? Voy, maza! Bolasidan olaman. Qayerda ochyapti, dada?

– Qamishzorda, topolmaysan.

Chorsanboy bir hafta kutdi. Ikki hafta kutdi. Bolalari u yoqda tursin, ularning o‘zidan darak yo‘q edi. Ko‘lga qaray berib, ko‘zlari tinib ketadigan bo‘ldi. Oxiri umidini uzdi.

– Ketib qoldi! – dedi.

– Yo‘q, shu yerda! – dedi dadasi yana qat‘iy qilib. – Bu yil yozni shu ko‘lda o‘tkazadi.

Chorsanboy dadasining so‘zini yolg‘onga chiqarishga botinolmadi. Uning dadasi qanaqaki, bu atrof-dagi qush va hayvonlarning hamma qilig‘ini, hunarini, turqini, qachon kelib, qachon ketishini, qanaqa yerda nechtadan bola ochishini, bolalarini qanaqa qilib katta qilishini, hamma-hammasini yaxshi biladi, yaxshi bir kitobday yoddan biladi. «Dadang uchgan qush-

ning qo'nadigan yerini oldindan biladi», deb unga tegishadi qo'shnilari.

Shunday bo'lsa ham, Chorsanboyda dadasining so'ziga shubha uyg'ondi. Ko'lga chiqmay qo'ydi. Asta-sekin oqqushlar yodidan ko'tarila boshladi. Sigiri tug'ib, buzoq bilan ovora bo'lib ketdi.

– Oqqushlaringni ko'rdingmi, bolalarini ergashtirib yuribdi, – dedi dadasi bir kuni ovdan kelib.

– Rostdanmi?

Chorsanboyning yuragida oqqushlar mehri qayta uyg'ondi. Hoziroq yugurib sohilga chiqardi-yu, bari-bir qorong'i, tun. Oqqushlar ko'rinmaydi. Bolalarini qanoti ostiga olib, kim biladi, qaysi qamishzor, qumloqda mudrayapti?

Chorsanboy tunni zo'rg'a o'tkazdi. Buni qarangki, tuni bilan bezovtalanib, necha bor uyg'ongan Chorsanboy tongga yaqin tosh qotib uxlab qolibdi. Mundaydoq ko'zini ochsa, kuzning iliq shamoli kun tushib turgan derazaning yumshoq pardasini hilpillatardi. Uyda hech kim yo'q. Yuz-qo'lini naridan beri yuvdi-yu, onasining «Choyingni ichib ket!» deyishiga qaramay, ko'l bo'yiga chopdi. Oqqushlar ham «sog'ingan bo'lsang, mana bolalarim, yaxshilab ko'rib ol!» degandek, qirg'oqdan salgina narida suzib yurardi. Lekin bolalari o'ziga o'xshamas, xuddi tuproqqa dumalab olgandek «iflos» edi. Nahotki, shunday oppoq va chiroyli qushlarning bolalari shunaqa xunuk bo'lsa! Uning ixlosi qaytdi.

U ko'nglidagini yashirolmasdan:

– Dada, – dedi, – nega bolalari bunaqa g'alati? Oppoq emas.

– Keyin oqarib ketadi, – dedi baliq tutib o'tirgan dadasi.

Bir oy ham o'tdi, oqqushlar oqarmadi. Lekin ular shunaqa tez o'sardiki, sal vaqtdan keyin ota-onalaridan farq qilmay qoldi, faqat ranglarigina ajralib turardi. Uchisholmas edi. Bu orada kuz tushib, sovuq boshlandi. Oqqushlarning uchib ketadigan vaqti bo'lgan edi. Buni ona oqqush sezdi shekilli, bolalarini uchishga mashq qildiradi boshladi. Sokin qirg'oqni tanlab oldi. Bolalarini qator tizib qo'yib, o'zi oldinga o'tdi. Uchib ko'rsatdi, ketidan bolalarini bir-bir yo'lladi. Ular onalariga o'xshab ko'l betida ulkan qanotlarini keng yozib, suvni shapillatib urib, yaxmalak otgandek suzib ketdilar. Lekin onalariga o'xshab suv betidan ko'tarila olmadilar. Mashq yana takrorlandi. Bu gal boyagidan ko'ra tez va chaqqon yelib ketdilar, biroq suvdan hamon azod ko'tarilib ketolmay, sal-sal yuqorilab qo'yishardi. Ona qush ularni shunchalik sabr-toqat bilan mashq qildirardiki, birortasini «koyimas», «turtmas» edi. Mashqni tinimsiz takrorlardi, o'zi namuna ko'rsatardi. Ertasiga bu mashq yana davom etardi.

Chorsanboy dadasi oldida qarmoqni suvga solib qo'yib, maza qilib tomosha qildi. Ikki ko'zi qushlarda edi. Bir mahal:

– Ana, ko'tarildi, uchib ketdi! – deb qichqirib yubordi.

– Uchadi-da, bekorga onasi qunt bilan mashq qildiriyaptimi! – dedi dadasi shunday bo'lishini necha marta ko'rgan kishidek behayajon.

Bu mahal oqqushlar to'dasi ko'l ustida doira yasamoqda edi.

– Voy, anavi bittasi qopti-ku! – dedi Chorsanboy suv betida, to'lqinda qalqib turgan oqqushchani ko'rib.

– Uchadi. Shoshma. Axir o‘quvchilarning hammasi «besh»ga o‘qimaydi-ku. «Uch» oladigani ham bor, shundaymi?

– Albatta, – tasdiqladi Chorsanboy.

– Bu ham o‘shanaqa zo‘rg‘a «uch» oladiganga o‘xshaydi.

Sovuq tez tushdi. Buni payqagan katta oqqushlar bolalarini uchishga jadallik bilan o‘rgatishardi. Ko‘pchiligi ko‘l ustida ikki-uch doira yasaydigan bo‘lgan bo‘lsa ham, anavi kenjasi hamon uzoq ucholmas, tezda suvga qo‘nib olardi, hurpayib turardi. Aftidan nimjonga o‘xshardi.

Bir kuni quyosh botishga yaqin barcha qushlar baravar ko‘tarilishdi. Kenja ham ko‘tarildi. Lekin ko‘l ustida bir doira yasab, yana o‘z joyiga kelib qo‘ndi. Shu kechasi juda qattiq sovuq bo‘ldi. Chorsanboy ertalab chiqib hayron qoldi: hammayoq oppoq, xuddi qor yog‘gandek. Aslida bu qirov-bulduruq edi. Atrof ertaknamo tusga kirgan. Bu ajoyib ko‘rinishdan zavqlanib turgan Chorsanboyning esiga oqqushlar tushdi: ularning holi nima kechdi? U ko‘l tomonga chopdi. Qay ko‘z bilan ko‘rsinki, ko‘l muz qotgan. Kenja oqqushchaning qanotlarini muz «ushlab» qolibdi. Katta-kichik oqqushlar uning atrofida uymalashib yotibdi. Lekin uni muzdan ajratib olisholmas edi.

Chorsanboyning yuragi achishdi. Nima qilishini bilmasdan uyga chopdi:

– Dada! Dada! Kichkina oqqush muzga yopishib qopti. Endi nima qiladi? O‘lib qoladimi?

Dadasi nima gapligiga darrov tushundi. Saroydan bolta, uzun taxta olib yo‘lga tushdi. Oqqushlar hamon tashvishlanib, uymalanib yotardi. Ulardan cho‘chimadi ham.

Dada qirg'och muzini tepib ko'rdi, bolta bilan urdi. Qattiqligiga qanoat hosil qilgach, muzga yopishib qolgan oqqushcha oldiga asta-asta yurib bordi. Oyog'i ostiga taxtani uzun tashlab, bolta bilan sekin-sekin atrofnı chopib, oqqushchani muz panjasidan qutqarib oldi va yonida turgan o'g'liga uzatdi:

– Ma, uyga elt! Isit!

Chorsanboy quvonishini ham, xafa bo'lishini ham bilmasdi. Sheriklarining bu fojiali holatdan qutulganini ko'rgan boshqa oqqushlar ko'lni bir aylanib, Chorsanboyning tepasiga kelganda pastlab o'tishdi. Go'yo sheriklarining mehribon qo'lda ekaniga ishondilar va yana bir doira yasab, ko'l ortida ko'zdan g'oyib bo'ldilar.

Kenja oqqush esa qishi bilan Chorsanboylarnikida qoldi. Oldiniga yotsirab, hech kimning qo'lidan hech nima yemadi, suv ham ichmadi. Chorsanboyning yana vahima bosdi:

– O'lib qoladi!

Yana dadasi dalda berdi:

– O'lmaydi, sabr qil, o'g'lim. O'rganib ketadi.

Bu gal ham dadasining so'zi to'g'ri chiqdi. Oqqushcha avvaliga uyga, odamlarga ko'nikdi. Keyin ivitilgan non ushoqlarini cho'qidi, keyin suv ichdi. Keyinchalik esa o'zi ovqat tilab keladigan bo'ldi, kishilar dasturxonaga o'tirsa, yonlariga kelib, chiroyli ko'zlarini miltilatib turadi. Bora-bora uning o'ziga idish ayirishdi. Kishilardan emas, hatto hovlida doim mudrab yuradigan qari itdan ham endi hayiqmaydi. Mushuk bilan esa o'ynashadi, dumini cho'qib qaqqillaydi.

Bahor chiqib, ariqda suvlar sharqirab oqadigan bo'lganda u ko'lga bir-ikki marta o'zicha borib-ke-lib yurdi. Begona bolalardan ham cho'chimadi. Ilk

oqqushlar tovushi ko'1 tomondan kelgan kuni bir ketganicha qaytib kelmadi. Chorsanboy o'kingandek bo'lgan edi, dadasi yupatdi:

– Yaxshi bo'ldi, elatini topdi.

1971-yil

AZIZ RASM

Men bu rasmga ortiqcha ahamiyat bermasdan yurardim.

Esimni tanibmanki, xonamizning devorida osig'liq turadi. O'zi oddiygina: ayiq bolasi daraxtga tirmashib chiqib ketyapti. Qalamda ishlangan. Uncha chiroyli emas. Ochig'ini aytsam, bunaqangi rasmni o'zim ham chiza olaman. Nimasi qiyin? Bizning sinfda shunaqa bolalar borki, solgan rasmini ko'rsangiz, og'zingiz ochilib qoladi!

Bu rasmga yoshlikdan o'rganib qolganim uchun bo'lsa kerak, tarixini hech surishtirgan emasman. O'quvchilik vaqtida ayammi, dadammi havas qilib solgan bo'lsa kerak, deb ba'zan ko'nglimdan o'tkazib qo'yardim. Lekin nima uchundir, so'rash hech esimga kelmasdi.

Yaqinda shu rasmning tarixi ochilib qoldi.

Bizga yangi uy berdilar. Uch xonali, yorug', yo'tal-sang, derazalari zirqillaydi, polida aksing ko'rinadi. Beshinchi qavatda. Butun shahar ko'rinadi. Uzoq-uzoq tog'lardagi qor ham bemalol ko'rinadi. Shahrimizning kattaligini ana shunda bildim. Quyosh tikka kelganda anhor qilich damiga o'xshab yarqirashini ko'rsangiz. Maza!

Ko'chish uchun kun bo'yi ovora bo'ldik. Ayam bilan dadam besh kun ishlab, ikki kun dam olishmaydimi,

foydasi shunga juda tegdi. Shanba kuni ertalabdan yig'ishtirishdi: bog'laydiganini bog'lab, tugadiganini tugishdi. Maktabdan kelgach, men ham qarashdim. Ana shunda ayam o'sha rasmni devordan asta olib, avaylab qog'ozga o'radi-da, menga berdi:

– Buni papkangga solib qo'y, ehtiyot qil! Ko'chib borgach, menga berasan.

Ayamning rasimga nisbatan qilgan harakatidan va muomala zaylidan bildimki, rasm juda ardoqli, uni yaxshilab asrashim shart. Uni portfelimga solar ekanman, yana ayam ta'kidladi:

– Ezilmasin!

– Ezilmaydi-ku, kitoblarim orasida siqilib qoladigan bo'ldi, – dedim kulgiga olib, – ayiqcha o'lib qolsa-ya!..

– O'lmaydi, shuncha yil devorda osig'liq turib o'lmagan, endi o'larmidi?! O'ldirmaysan-da, ayam xafa bo'lmasin desang, o'ldirmaysan!

– Shunaqa aziz rasmmi, aya?!

– Aziz bo'lganda qanday!

– O'zingiz solganmisiz?

– Yo'q.

– Dadamlarmi?

– Yo'q.

– Iye, kim solgan, bo'lmasa?

– Birov. Begona odam.

– Shunaqami?.. – ayamni ishdan qoldirib, shu paytda rasmning tarixini surishtirishni o'zimga ep ko'rmasdim. Lekin ko'nglimga tugib qo'ydim: payti keladi!

Paytini ortiqcha poylab yurmasdan, ko'chib borgan kunimizning ertasigayoq ro'yobga chiqarib qo'ya qoldim. Gapni ayamning o'zi ochdi. U uy jihozlarini joy-joyiga o'rnashtirib bo'lgach, rasmni so'radi.

– Sening karavoting tepasiga osib qo‘yamiz, maylimi?

Menga yoqinqiramadi: birinchidan, uni ayam menga beradi deb o‘ylamagan edim, ikkinchidan, o‘zi ham unaqa chiroyli chiqqan emas. Axir odamlar bolalarining karavoti tepasiga rangli bo‘yoqlarda solingan, ko‘rsang havasing keladigan rasmlar osib qo‘yishadida! Buning nimasi yaxshi? Tag‘in qalamda solingan. Oddiygina!

Mening kayfiyatimni bilgan ziyrak ayam:

– Mayli, senga yoqmasa, o‘zinga qola qolsin, – dedi. Men paytdan foydalanib so‘radim:

– Avval, ayting-chi, o‘zi uni kim solgan? Nima uchun buncha ardoqlaysiz?

– Unda mendan olib qo‘yasan-da, – kuldi ayam.

– Yo‘q, olmayman, o‘zingizga buyursin.

– Yo‘q, olib qo‘yasan. Ko‘zingdan ko‘rib turibman.

– Shunaqa aziz rasmmi?

– Bo‘lmasam-chi!

Oddiygina bu rasm mening nazarimda o‘zga bir chiroy kashf etdi. Xayollarim har tomonga to‘zg‘ib ketdi. O‘zimcha tarix to‘qidim. Lekin hech biri to‘g‘ri bo‘lib chiqmadi.

– Urush yili edi, – deb o‘z hikoyasini boshladi ayam.

– Katta-kichik hamma frontda. Frontga ketmaganlar front uchun ishlardi. Mening dadam ham frontga ketgan, ayam fabrikada askarlarga kiyim-bosh tikardi. Tong qorong‘isida ketib, shom qorong‘isida qaytardi. Biz bolalar bilan shug‘ullanishga vaqtlari ham yo‘q edi. Biz ham kattalardek o‘z ishimizni bilib qilardik, o‘zimiz ham kattalarga o‘xshab qolgandik. Bir kuni maktabimiz gospital bo‘larmish, frontdan yaradorlar kelayotganmish, degan mish-mish tarqaldi. Mish-

mish chinga aylandi. Bizni yana eski binomizga qaytarib ko'chirishdi. Ha, aytganday, bu to'rt qavatli yangi binoga urushdan sal oldin ko'chib o'tgan edik. Yana biz uchinchi smenada o'qiydigan bo'lib qoldik. Sinf yetishmasdi. Yangi binomiz sal vaqt ichida askar va ofitserlar bilan liq to'ldi. Doktorlari ham harbiylar. Yaradorlar oftobga chiqib o'tirishadi, yaqinrog'idan o'tsak, qo'l silkishib gap qotishadi, tabassum qilishadi. Ayam bechora: «Dadang shular ichida yo'qmikin? Birortasi ko'rmaganmikin?» deb haftada bir-ikki marta xabar oladilar. Qiziq, dadam frontdan shu yergacha keladi-yu, ayam chiqib, surishtirib topib olguncha qarab turarkanmi?! Endi bilsam, ayam bechora dadamni juda sog'inigan ekanlar. Xavotir ham olganlar.

– Siz dadangizni sog'inmasmidingiz? – hayron bo'lib so'radim.

– Ayamchalik sog'inish nimaligini bilmagan bo'lsam kerak-da, bo'lmasa, kunda chiqib xabar olmasmidim?

– Kichkina bo'lgansiz-da! – ayamga tasalli berdim.

– Ehtimol! Buning ustiga, deyarli hammaning dadasi frontda edi. Shunaqa bo'lishi kerak deb o'ylaganmidim? Lekin xat tashuvchini ko'chaning boshidan kutib olardik. Chug'urlashib hammamiz o'z manzirimiz va familiyamizni aytardik. Uch-to'rttamiz xat olib quvonsak, ba'zi birimiz uyimizga yig'lab qaytardik.

– Nega? – tushunmadim uning gaplariga.

– Chunki «Qora xat» kelgan bo'lardi.

– «Qora xat» deganingiz nima, a? Xatning qorasi ham bo'ladimi?

– Bo'ladi, qizim, bo'ladi, – xo'rsindi ayam, – frontda halok bo'lgan kishidan keladigan xat.

– «Hmm», – deb tilimni tishlab qoldim. Buvam esimga tushdi. – Demak, buvamdan ham o‘shanaqa xat kelgan ekan-da!

– Kelgan, qizim, kelgan, – ayam juda bo‘shashib, xo‘rsindi. – O‘shanda yig‘laganlarimizni ko‘rsang! Ayam bechora bu g‘amdan yotib qolganlar. O‘sha-o‘sha kasalmand bo‘lib, o‘nglanmay ketdilar.

Ayam uzun xo‘rsinib, o‘z onasi haqida uzoq so‘zlab ketdi. Uning har bir so‘zidan onasini qanday yaxshi ko‘rganini chuqurroq his qildim. Men u kishini ko‘rmaganman. Suratlarini bilaman, xolos. Ana, ayam uni katta qildirib, yaxshi ramkaga solib, buvam bilan yonma-yon osib qo‘yibdi. Buvimning surati keyinroq oldirilgan bo‘lsa kerak, buvamga qaraganda qarir-oq ko‘rinadilar. Buvamning ustida chopon, boshida chorqirra tagdo‘zi do‘ppi. Ko‘zlari yirik. Xuddi ayamnikiga o‘xshaydi. Yonib turibdi. Yuzlari unchalik etli bo‘lmasa ham, lekin juda sog‘lom va baquvvat bo‘lganlari yaqqol ko‘rinib turibdi. Buvamning harbiy rasmini ko‘rgim kelib ketdi.

– Buvamning askarlik vaqtida tushgan suratlari bormi?

– Yo‘q. Urush vaqtida suratga tushish kimning esiga kelibdi deysan.

– Attang! – achindim men. – Buvamga harbiy forma juda yarashgandir?

– Yarashgan bo‘lsa kerak. Chiroyli, keng yag‘rinli odam edilar.

Birozdan keyin ayam o‘z hikoyasiga qaytdi:

– Bir kuni muallimamiz gospitalga borishimizni aytib qoldi. Kichkina konsert berdik. Konsertdan keyin palatalarga kirib, yaradorlar bilan tanishdik, gaplashdik. Ba‘zi birlarining yengil-yelpi yumushla-

rini qilib berdik. Shunda bir yarador mendan boyagi konsertda aytgan ashulamni yana bir takrorlab berishimni iltimos qilib qoldi.

– Qanaqa ashula edi? – men ayamning hozir ham yaxshi ashulalar aytishini bilganim uchun bolaligida ham ashulalar aytganidan ajablanmadim, ashulasining nomini so‘rash bilangina cheklandim.

– Yanglishmasam, frontdagi dadasini sog‘ingan qizcha haqida edi. Hozir nomi esimda yo‘q.

– Yana aytib berdingizmi?

– Bo‘lmasam-chi! Jangchining ra‘yini qaytarib bo‘ladimi?! Lekin yarador ashulamni yarmigacha ham eshitilmadi. Ho‘ngrab yig‘lab yubordi. Xuddi kichkina bolaga o‘xshab ho‘ngrab yig‘ladi, o‘pkasi to‘lib yig‘ladi. Qani endi ovutib bo‘lsa! Keyin bilsak, uning ham bitta-yu bitta qizi bor ekan. Gitlerchilar bosib olgan shaharda qolgan ekan. Qizining taqdiridan bexabar, alamdand o‘rtanib, yonib yurgan ekan, mening ashulam yarasini yangilabdi. Shu-shu u meni yaxshi ko‘rib qoldi. Gospitalni maktabimiz otaliqqa olgan. Tez-tez borib xabar olib turardik. U vaqtda ro‘zg‘or uchun hovliga piyoz, kashnich, ukrop sochardik. Pomidor, bodring ekardik. Hammasidan unga olib borardim. Ayam rahmatlik: «G‘arib ekan, dadang ham unga o‘xshab qayerlarda yuribdi! Mana bu gilosdan ham olib borib ber, bechoraga qizim», – deb hovlidagi qizil gilosdan ikki-uch hovuch berganlari hali-hali esimda.

– Boshqalarning ko‘zini o‘ynatib, bitta o‘ziga berdingizmi?

– Frontchilar juda ahil bo‘ladi. Yolg‘iz yemaydi.

– Ha, shunday demaysizmi!

– Undan keyin, gospitalga bitta men qatnamaymanda, hamma bolalar borishadi. Har bittasining go‘yo «o‘z kishisi» bor edi... «Mening yaradorim» qo‘lidan uncha-muncha rasm solish kelar ekan. Bir kuni ana shu rasmni tug‘ilgan kuninga sovg‘a qildi: «Boshqa hech narsam yo‘q esdalikka berguday», deb kuldi. Men jon deb olib ketdim. Chunki o‘zim rasm solishga ishqivoz bo‘lsam ham, hech qo‘limdan kelmas edi.

– O‘sha kishi tuzalib ketdimi?

– Ha. Frontga jo‘nash oldidan biznikiga keldi. Xat yozib turdi. Keyin jim bo‘lib ketdi. Surishtirsak, Germaniyaga kirganida halok bo‘libdi. U bir xatida: «Men birinchi burchimni o‘tadim – Vatanimiz dushmandan to‘la-to‘kis tozalandi. Endi ikkinchi burchim qoldi: Yevropani fashizmdan ozod qilish», – deb yozgan edi.

– Ajoyib odam ekan! – uning so‘zi menga juda yoqqan edi. – O‘lmaganda qanday yaxshi bo‘lardi.

– Ha, qizim, ne-ne kishilar halok bo‘ldi! Bu rasm o‘sha kishidan menga yodgorlik!

Bu oddiygina rasm endi ko‘zimga juda ham boshqacha ko‘rinib ketdi. Uni oddiy bir askar emas, buyuk rassom chizganga o‘xshardi. Butun vujudim hayajonga to‘lib, ko‘nglim ko‘tarildi. O‘zim ko‘rmagan o‘sha kishiga g‘oyibona hurmatim oshdi. O‘shanday askarni ko‘rgan, gaplashgan, qo‘lidan esdalik rasm olgan ayamga havasim keldi. Bu rassom – askar siymosi devordan mag‘rur boqib turgan buvam haqidagi tasavvurim bilan qo‘shilib ketdi. Rassom buvamga o‘xshardi. Unga qaradim. U ham mendan ko‘zini uzmasdan termilib turardi.

Rasmni ayamning qo‘lidan asta oldim. Ayam indamay berdi. Karavotim tepasiga ehtiyotlik bilan osib qo‘ydim.

SAYYOH KAKTUS

Zamiraga kaktus ma'qul bo'lib qoldi. Nimasi ma'qul kelganini o'zi biladi. Bo'lmasa, kaktus tuvakda o'sadigan ba'zi gullarga o'xshab, chiroyli yaproq yozmaydi, chaman bo'lib gullab havasingizni keltirmaydi. O'zi kishi kaftiga o'xshaydi: qalin, go'shtdor. Lekin bu ko'm-ko'k kaft tikanlarga to'la. Uni qo'lga olib salmoqlab bo'lmaydi. Yaxshi gul chiqaradi deyishadi. Juda kam uchraganidanmi, Zamira hech ko'rgan emas. Shuni o'z ko'zi bilan ko'rishga u qasd qildi. Bir rangli jurnalga ko'zi tushdi: juda chiroyli gullar ekan. Agar, chindan ham, o'sha suratdagiday bo'lsa, ko'plarning havasini keltiradi.

Zamira gulsevar qo'shnisidan kaktusni qayerdan olishni so'ragan edi:

– Ovora bo'lib yurasanmi, ma, mana buni olaqol!
– deb derazasi ostida turgan tuvakdagi kaktusning shapaloqdek bir butog'ini asta qayirib uzdi-da, unga berdi. – Ehtiyot bo'l, tikani kirmasin.

Qo'shni qanaqa qilib o'stirishni ham tushuntirdi. Juda oson ekan: tuvakka go'ng aralashtirgan tuproq solib, unga suqib qo'yilsa, bas ekan.

– Lekin tez-tez sug'orib tur. Kuniga suv quy, – dedi qo'shni. Zamira xuddi shunday qildi. Chindan ham, u «xiralik» qilmasdan tutdi. Sal o'tmay eti qalin tortib, tikani quyuqlashdi, bo'yi ham o'sdi.

Bir gal kelganda Zamiraning katta buvisi, sakson yoshli kampir:

– Bu tikan nima qilib uyning to'riga chiqib qoldi, – deb hayron bo'lgan edi, Zamira mamnun izohladi:

– Gul-ku, buvi. Amerikada o'sadi. Juda chiroyli gullaydi.

– Tikanni gul deb yursalaring, – deb ajablangan buvi qo‘li bilan asta paypaslagan edi, tikani qo‘liga botdi. – Muncha jahli o‘tkir, ehtiyot qilinglar bolalarni.

Zamira katta buvisi aytganidek, kichik ukasidan ehtiyot qilib parvarishladi. Mehribon qo‘l boshingni silab tursa, bo‘y tez o‘sadi degandek, Zamiraning g‘amxo‘rligini sezgan kaktus tez orada katta bo‘ldi. Hatto yonidan ikki-uchta bolacha ham chiqardi, ular ham yayrab o‘sa boshladi.

Bir kuni Zamiraning muallimasi:

– Bolalar, uyinglarda turli gul o‘stiringlar, may bayramida maktabimizni bezatamiz, – dedi.

Zamiraning ko‘nglidan kaktus o‘tdi. Yana yaxshilab parvarish qildi, aytilgan muddatda olib chiqdi. Ba‘zilar «shu ham gul bo‘libdimi!» deb kuldi. Bittasi qo‘l urib qochdi. Boshqa bittasi qo‘pol tegishgan edi, kaktus g‘azabi chiqqan kishidek uning barmog‘ini qonatdi.

– To‘la endi, qo‘limni guling qonatdi, – dedi o‘sha qo‘pol bola.

– O‘zingdan ko‘r. Nega gulga ozor berasan?

Zamira bundoq qarasa, sinfda hech kim kaktus olib chiqmabdi. Ochig‘ini aytganda, maktabda hali kaktusni umri bino bo‘lib ko‘rmagan bolalar bor ekan. Atrofidan ketishmadi. Bolalardan bittasi: «Menga tegma» degan gul ekan deb uning tikanini paypaslasa, boshqa biri «Betartib bolalarning jazosiman» degan gul bo‘lmasin deb uning g‘ashiga tegardi.

Zamira ta‘til boshlanishi bilan kaktusni uyiga olib keldi. Maktabda kim xabar olib turadi?

Lekin uyida ham tashvish boshlanib qoldi. Har yildagidek, uning dadasi mashinasida Issiqko‘lga oilasini olib bormoqchi. Endi Zamira nima qildi? Al-

batta, kaktus uchun u o'zi yolg'iz uyda qololmaydi. Birovga qoldirishga ko'ngli yo'q. Avvalambor, u kaktusning gul chiqarishini o'z ko'zi bilan ko'rmoqchi, ikkinchidan, birovga qoldirsa, u odam o'zidek parvarish qila oladimi-yo'qmi? Ayni yetilgan vaqtida qurib qolsa-ya! Buning ustiga, sentabrda bir necha o'rtog'iga bolachasidan bermoqchi bo'lgan. Zamira o'ylab-o'ylab dadasiga dardini aytdi:

– Kaktusni nima qilamiz, dada?

– Hmm, – o'ylab qoldi dadasi. – Olib ketmoqchimisiz?

Zamira yashnab ketdi.

– Ko'nglimdagini aytdingiz, dadajon. Qanday yaxshisiz! Maylimi?

– Mayli. Lekin yo'lda o'zing ehtiyot qilasan-da.

– Bo'pti! Bu yog'idan xavotir olmang.

U kaktusni Issiqko'lga olib ketdi. Ular bilan birga bir xonada turdi, u ko'lda cho'milganida sohilda tomosha qildi. Kishilarga ermak bo'ldi. Zamira «kaktusli qiz» degan laqab oldi. Bir kun qirg'oqqa olib chiqmasa «Guling qani?» deyidigan bo'lib qolishdi. Qaytish paytida o'sha yerda orttirgan o'rtog'i – qalmoq qiziga bir bolachasini tuvakchaga solib, esdalikka berdi:

– Rahmat! Albatta parvarish qilaman! – dedi o'rtog'i quchoqlashib xayrlashar ekan.

– Ishonaman, – dedi Zamira, – ko'rdingmi, guli qanday chiroyli?

Bu paytda Zamiraning ona kaktusi gunafsharang, oqish tusda ochilgan, bunday chiroyli gul, uning nazdida, olamda yo'q edi.

Chunki o'z mehning va mehnating samarasi doim shunday beqiyos go'zal bo'ladi.

1971-yil

KATTA YO‘L

(Ertak)

Yo‘lchi akaning ota-bobolari qayerdadir Katta yo‘l borligini eshitgan, unga chiqmoqchi bo‘lib ko‘p urinishgan bo‘lsa ham, boradigan yo‘lni topolmay, armon bilan o‘lib ketgandilar. Otasi o‘limi oldidan o‘z o‘g‘liga shunday vasiyat qildi:

– O‘g‘lim, Yo‘lchiboy, men ham Katta yo‘lga chiqa olmay sag‘ana toshiga oyoq qo‘ydim: senga meros qilib qoldiradigan na sandiq-sandiq oltin, na qo‘sh-qo‘sh ho‘kiz, na botmon-botmon yerim bor. Bular tushimga kirgan bo‘lmasa, o‘ngimda ko‘zim bilan ko‘rib, qo‘lim bilan tutganim yo‘q. Bunday narsalar o‘sha biz qidirib chiqmoqchi bo‘lgan yo‘ldan boruvchilarga muyassar bo‘larmish. Shu katta yo‘lni top, undan bor, murodingga yetasan. Mendan senga meros – shu.

Yo‘lchi yosh ekan, ota vasiyatining qadriga yetmadi. Yoshi ulg‘ayib, og‘ir mehnat belini qayishtirgach, ertaning g‘ami shomdan tusha boshlagach, o‘sha katta va so‘ngida murodga yetadigan yo‘lni topishga qaror qildi.

Yo‘lchi yelkasiga xurjun, qo‘liga gavron olib, sa-farga otlandi. Yo‘l yurdi. Yo‘l yursa ham mo‘l yurdi. Yo‘lda kichik-kichik ariqlar yo‘liqdi. Barchasidan ko‘p ham qiynalmay sakrab o‘tdi.

Bir necha kun o‘tgach, katta anhor oldida bir tojikka uchradi. Ikkalasi bir bo‘lib, anhorga yog‘och tashlab o‘tishdi.

– G‘oyibnazar, – dedi Yo‘lchi yonida borayotgan tojik sherigiga qarab, – yaxshi ham siz kelib qoldingiz, bo‘lmasa yolg‘iz o‘zim terak yiqitib, ko‘prik yasab, an-hordan o‘ta olmas ekanman.

– Shuning uchun yoziq besh panja bir yerga jam topgan mushtdan zaif, deydilar-da. Ninachining ming urgani, temirchining bir urgani bilan baravar, – dedi G‘oyibnazar.

Ikki o‘rtoq uch kun deganda qush uchsa qanoti, odam yursa oyog‘i kuyadigan sahroga chiqdilar. Sahro qo‘raday issiq, nafas olish og‘ir. Uzoqqa qarasang, qandaydir jimirlagan narsalar ko‘rinadi. Goho yellar oyog‘i kuyganday, qumlarni to‘zg‘itib, gajak qilib yugurib qoladi. Ikki o‘rtoq juda toliqdi. Tomoqlari qaqrab, tupuklari yelimplashdi. Burun parraklari taranglashib, nafas olish qiyinlashdi. To‘xtab dam olish mushkul, hayot uchun xavfli edi. Nima bo‘lsa ham, sahrodan o‘tib olishga ahd qildilar.

Ikki o‘rtoq kishiga hikoya qilsa, tushiga kirib cho‘chitadigan azob-uqubatlar bilan besh kunda sahrodan o‘tdilar. Ko‘krak to‘ldirib nafas olish uchun cho‘zildilar. Shirin o‘ylar tushga ulanib ketdi. Uyg‘onishganda ulardan narida yana bir necha kishi uxlab yotardi. Ular ham birin-ketin uyg‘ondi. Musofirlik odati, safar g‘urbati ularni bir-birlariga tez inoq qildi. Ular turli millat kishilari edi. Ularning kiyim-boshlari, urf-odatlari xilma-xil bo‘lsa ham, maqsadlari Katta yo‘lni topish bo‘lgani uchun bir ona qornidan baxt talashib tushgan kishidek, og‘a-ini bo‘lib ketdilar. Ularning sarguzashti turlicha: biri quyoshga intizor muzli o‘lkadan, biri giyoh unmas qup-quruq sahrodan, biri o‘n ikki oy cho‘qqisi qordan arimagan tog‘ oraliqlaridan, biri qushlar nag‘masi tinmagan quyug o‘rmonlardan, biri boshlarini ko‘tarolmay yotgan bug‘doyzorlardan, biri toshlarni pistadek chaquvchi sho‘x azim daryo yoqalaridan, biri bulut bosh qo‘ygan yuksak binoli shaharlardan o‘tib kelgan. Bular ichida

ko'p yillardan beri Katta yo'lni izlab yuruvchilar ham bor edi. Ular safarni birga davom ettirishga qaror qildilar. Ular irmoqlar qo'shib paydo bo'lgan daryoga o'xshardi. Daryo dengizga, daraxt quyoshga intilgandek ular baxtga intilardi.

– Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar, – dedi ko'ylagining yoqalariga gul tikilgan ukrain, – niyatimiz bir ekan, birga bo'lganimiz ma'qul. Yolg'iz yog'och pana bo'lmaydi.

– To'g'ri, – deb uni quvvatladi belorus, – ko'pni yomonlagan ko'muvsiz qoladi. Ko'pga kesak otib bo'lmaydi. Mikolaning aytgani maqbul. Endi ajralmaylik.

– Bizda ayrilganni ayiq, bo'linganni bo'ri yer degan maqol bor, – dedi uning so'zini bo'lib Yo'lchi, – «Ko'p biladi», degan kuladi, «O'zim bilaman», degan sharmanda bo'ladi. To'dadan ajralgan go'rga tushadi. Nima mashaqqat bo'lsa, birga tortaylik. Qayrag'och qalin bo'lsa, yomg'ir o'tmaydi.

Katta yo'lni izlovchilar yo'l yurdilar, yo'l yursalar ham, mo'l yurdilar. To'lqinlanib ketgan tepaliklardan, suvi qurigan soylardan, giyoh unmas toshliklardan o'tdilar.

Yo'lchi va G'oyibnazarlar uchratgan yo'l qiyinchiliklari endi oddiy narsa bo'lib qoldi. To'da bo'lib yo'lga chiqqanlaridan beri ne-ne mashaqqatlarga duch keldilar. Necha vahshiy hayvonni yo'llaridan olib tashladilar.

Yo'lchi agar yolg'iz o'zi, hatto G'oyibnazar bilan birga bo'lganda ham, allaqachon halok bo'lishi mumkinligini butun vujudi bilan his etdi.

Katta yo'l izlovchilar to'dasi zo'r botqoqlik oldida to'xtab qoldi. Ba'zilar uni aylanib o'tish haqida fikr

yuritdilar, ba'zilar kesib o'tishni maslahat ko'rdilar. Kesib o'tish yo'lni 5-6 baravar qisqartirishini aytdilar. Bu so'nggi fikrni ko'pchilik ma'qulladi. Har kim o'z asbobi bilan daraxt yiqitib, botqoqlik ustidan yo'l qurishga ko'maklashdi.

Ko'pdan quyon qochib qutulmas, deganday bir necha o'n chaqirim masofadagi botqoqlikka daraxt yiqitib, yo'l yasadilar. Yana yo'lni davom ettirdilar. Yo'lchi shodligidan o'zicha xirgoyi qilib borardi:

*Yaxshi bilan o'rtoq bo'lsang,
Yaxshi yo'lga boshlaydi.
Yomon bilan o'rtoq bo'lsang,
Bor-yo'g'ingni qashlaydi.*

Katta yo'l izlovchilar to'dasiga yo'l-yo'lakay kishilar qo'shildilar. Ularning ko'zlarida ishonch, umid otashi yonardi. Qadamlarida shijoat, keskinlik salobati, muomalalarida idrok, tajriba, Katta yo'lni topishga zo'r ishonch, e'tiqod bor.

Ular qirq kecha-yu qirq kunduz yo'l yurgach, yo'l yursa ham, qir, dasht, tog', ko'l yurgach, juda ham bahaybat o'rmon og'zida yana kishilar to'dasiga duch keldilar. Ular ham Katta yo'lni izlovchilar bo'lib, shu o'rmondan o'tish rejasini tuzar edilar. Bular ham Yo'lchi mansub to'dadek qurama kishilar edi. Ular ichida o'rmonga kirib vahshiy hayvonlar qarshiligiga yo'liqqan, yo'lni davom ettirishga muyassar bo'lmagan kishilar ham bor edi. Ular achchiq tajribalarini ko'zda yosh bilan hikoya qilar edilar

– To'g'ri, bu gaplarning hammasi to'g'ri. Bu o'rmon Katta yo'l izlaganlarning ko'pini nobud qilgan. Ammo, qalovini topsa, qor yonadi. Buning uchun bir yoqadan

bosh chiqarish, maslahatlashish kerak. Maslahatli osh shirin bo'ladi, – dedi kiyimida qoramoy dog'lari bor, jussali rus kishisi. Uning gaplarida boshqalarga mehribonlik, ulug'vorlik va kamtarlik xislatlarini anglash mumkin edi. U, Yo'lchining bir yelkasi osha ikkinchisiga qo'lini qo'yib, balog'atga yetgan iroda va mahoratning kuchi bilan so'zida davom etdi:

– Biz asrlar bo'yi izlagan Katta yo'l shu o'rmon orqasidagi tog'dan keyin boshlanadi. Biroq bu o'rmondan o'tish qil bilan sovun kesishdek yengil emas. Buning uchun qurollanish kerak. Kosov uzun bo'lsa qo'l kuymaydi, dushman quroldan qo'rqadi. Qani qurollanaylik.

Kishilar har xil narsadan turli qurol yasashga, qurolli borlar uni charxlab, egovlab o'tkirlashga kirishdilar. Qurolsiz bitta ham kishi qolmadi. Yo'lchi rus kishisidan ko'zini olmas, uning har bir harakatini sinchkovlik bilan kuzatardi. U kishi boshqalarga maslahat berar, qurol yasashlariga ko'maklashar, vaqti-vaqti bilan nimalarnidir gapirib, gohida kuldirib qo'yar edi. U Yo'lchining oldiga kelib:

– Ko'ngildan ko'ngilga yo'l bor. Shunday emasmi?
– dedi va uning qurolini so'radi. Yo'lchi endi egovlab bo'lgan ketmonini ko'rsatdi.

– Bu mening hayotimni o'tkazar edi, endi Katta yo'lga ham olib chiqishi kerak. Katta yo'lning qayoqda ekanini ko'rsatadigan qiblanamom ham shu.

– Juda to'g'ri, – dedi rus kishi, – mehnat va kurash baxt keltiradi.

Rus kishi yana nariga o'tib ketdi. Yo'lchi uning so'yil tekislayotgan bir odamga qarab: «Botir qo'lida yog'och qilich ham dahshatli qurol» deganini eshitdi. Unga nisbatan ko'nglida zo'r hurmat uyg'ondi.

Butun to‘da – Katta yo‘l izlovchilar o‘rmonga kirdilar. Ularga birin-ketin o‘rmonda qanday vahshiy hayvon bo‘lsa, hammasi yo‘liqa boshladi. Vahshiy hayvonlarni qon qaqshatdilar. Qurollarini qo‘ldan tashlamay olg‘a davom etdilar. Rus kishi:

– Olg‘a, Katta yo‘lga qadar olg‘a. Nimayiki yo‘limizni to‘sib chiqar ekan, nafratimizga sazovor bo‘lishi va yo‘qotib tashlanishi kerak. Dam shu damdir, o‘zga damni dam demang, olg‘a! Ko‘pchilikka kesak otgan halok bo‘ladi, kuch birlikda, olg‘a! – der edi.

Yo‘lchi ham otam hurmati, vijdonim burchi deb, to‘pdan uzilib qolmaslikka tirishar, bu qutlug‘ ishga hissa qo‘shmay qolishni nomus hisoblar edi.

Katta yo‘l izlovchilar katta to‘qnashuvlardan keyin o‘rmonning berigi boshiga chiqdilar. Biroz yurgach, rus kishi oldindan bashorat qilib aytgan tog‘ga ro‘para keldilar. Tog‘ bahaybat, giyohsiz, qup-quruq edi. Butun kuchni bir yerga to‘pladilar. Tog‘lik bir yigitga:

– Tog‘ sirlari boshqalardan ko‘ra sizga yaxshi ayon. Oldinga o‘tib yo‘l boshlasangiz, – deb taklif etishdi.

Yo‘lchining ko‘nglidan «Botir ishning boshida, yaxshi kelar qoshiga» degan o‘y o‘tdi.

Tog‘lik yo‘l boshlab ketdi. O‘rmondagi kabi hamjihatlik bilan tog‘ qiyinchiliklarini yengdilar. Uchragan vahshiy hayvonlarni qirib tashladilar. Tog‘ orqasidagi hali inson izi tushmagan Katta yo‘l ko‘rindi.

– Biz izlagan Katta yo‘l mana shu, – dedi rus kishi. Hamma quvonib, bir-biriga rahmat aytdi, shu Katta yo‘ldan olg‘a qarab ketdi.

Ufqda endigina ko‘tarilgan quyosh Katta yo‘lni yoritir edi.

1950-yil

OTASINING BOLASI

U vaqtda men polk razvedkachisi edim.

Erta kuz. Daraxtlar yaprog'i za'faron. Sal sel bilan duv to'kiladi. Ariq suviga ertalab qo'ling sovuq qotadi. Kunduzi esa sal tez harakat qilsang, ter chiqarasan.

Biz kuni kecha dam olishdan qaytdik. Askarlar yalang'och qilichdek shay, o'q-dori yetarli.

Razvedkachi xalqi juda chaqqon bo'ladi. Shunday qilmasa bo'lmaydi. Axir uning ishi askarlar jangga kirishidan ancha oldin boshlanadi-da.

Bu gal ham xuddi shunday bo'ldi. Endi yerto'la ishlarini tugatib, choy ichishga o'tirgan edik, shtabga chaqirib qolishdi.

– Masala shunday, – dedi polk shtabining boshlig'i, – o'ng qanotdagi qishloqni razvedka qilib kelish kerak...

Shtab boshlig'i nimalarni aniqlash kerakligini maydalab o'tirmadi. Bu yog'ini o'zimiz bilamiz.

Besh kishi yo'lga tushdik.

Havo bulutli, xuddi tun tushib kelayotganga o'xshaydi. Muzdakkina yel etni junjitadi. Yer quruq. Daraxtlarning chala nam sap-sariq yaproqlari izg'irin kuchaysa, poda bo'lib bir yerdan ikkinchi yerga ko'chadi, chuqurroq yerlarni to'ldiradi, ba'zilari o't-o'larga ilashib, yo'lda qoladi.

Biz ana shu faslga juda mos keladigan malla – ola niqob xalatimizni kiyib, asta qishloqqa kirib bordik. Qishloq uncha katta emas – buni xaritadan bilamiz. Lekin nega hech kim yo'qdek jimjit? Buning ikki tomoni bor: yo dushman mudofaada-yu, aholi quvib chiqarilgan yoki aholi uy-uyiga biqinib olgan.

Komandir men bilan yana bir razvedkachini oldinga o'tkazdi. Boshlab biz qishloqqa kirdik. Pusib, ehtiyotlik bilan ilgari lab bormoqdamiz. Bir mahal bundoq qarasam, bir bola vayrona xataning bir chetida o'ynab o'tiribdi. Asta oldiga bordim. U meni ko'rib, oldiniga cho'chib ketdi. Irg'ib o'rnidan turdi.

– Kimsan? – dedim unda ishonch hosil qilish niyatida mayin bir tovush bilan.

– Shu qishloqlik.

– Nima qilib o'tiribsan?

– O'zim, shundoq...

Men bolani ko'zdan sinchiklab kechirdim: axir dushman qo'ygan kuzatuvchi bo'lishi ham mumkin! Bolaning ustida eskigina palto, ko'ylagining yoqalariga ko'pdan beri sovun tegmagan. Oyog'ida eski, katta botinka. Qo'lga qarasam, unchalik kir-chir emas, odatda, qarovsiz bolalarda bo'lganidek, qulog'ining ichi, bo'yinlari kir emas. Yoshi o'n-o'n birlarda. Ko'zining qoraligi meni o'ylatib qo'ydi. Kim bo'ldi? Yuragimning allaqayeri uni o'ziga yaqin tutib turardi. Mening qalbimdagi tuyg'uni bolaning yuragi ham sezdi, shekilli, oldinga bir qadam qo'yib, shapkamdagi yulduzni ko'rib qoldi (yulduz niqob xalatining bo'shlig'i ostida ko'rinmay turgan bo'lsa kerak).

Oriq yuzlarining husni bo'lib turgan yirik ko'zlarining qorachig'i chaqnab ketdi. Birdan baqirib yubordi:

– Voy, o'zimiznikilar!

– Tsss!.. – dedim uning og'zini yopib, – sekin. Oting nima?

– Alik, Alisher.

– Alisher?! – ajablandim. Chunki shuncha vaqt frontda yurib, bitta ham o'lkadoshimni uchratmagan

edim. Yuragimning qandaydir yaqinlik sezishi bejiz emas ekan. Shoshib so'radim:

– Bu yerda nima qilib yuribsan?

Mening o'zbekchalab bergan bu savolimga bola Samarqand yoki Buxoro o'zbeklarini eslatadigan talaffuzda qiynalibroq javob berdi. Bildimki, bola tilni unutayozgan yoki boshidan yaxshi o'rganmagan.

Men bolani ko'chadan bir chetga olib o'tdim. Sturishtirdim. Tarixi uzun ekan. Otasi harbiy bo'lib, Ukrainada xizmat qilar ekan. Hozir frontda. Lekin qayerdaligini aniq bilmaydi. Urush boshlangach, onasi bilan mamlakat ichkarisiga ko'chirilayotganda poyezdlari shu yerda bomba ostida qolibdi. Onasi halok bo'libdi. Ana o'sha olag'ovurda ko'zi tushgan tomonga qochib, adashib ketibdi. Shundan beri yurganmish.

Bolaning achchiq-chuchukni ko'raverib pishib ketgani gap-so'zidan sezilib turardi.

Bola bizning razvedkachi ekanimizni bilgach, yana bulbul bo'lib ketdi.

Men undan kerakli ma'lumotni olgach, evaziga cho'ntagimdagi kolbasa, qandni sovg'a qilib, sheriklarim qoshiga qaytdim.

Bir mahal bundoq qarasak, bola orqamizdan ergashib kelyapti.

– Kim bu? – so'radi sherigim xavotir bilan.

– Bu men – Alisher. Men qishloqni yaxshi bilaman. Bu ketishinglarda xuddi nemislarning ustidan chiqib qolasizlar. Bu yoqqa yuringlar.

Biz Alisherning yetakchiligida ancha ma'lumot yig'dik. U o'zining boya aytganlarini endi bizni qishloqda ustalik bilan olib yurib, amalda ko'rsatmoqda edi. Bir vaqt dushman bizni payqab qolib, o'q uzdi, ketidan pulemyot sayradi.

– Bu yoqqa! – dedi Alisher va chapga burilib ketdi. Biz unga ergashdik. Talafot koʻrmasdan qishloqdan chiqdik. Faqat oramizda bir kishi qoʻlidan yaralandi. Alisherning unga rahmi kelib, nuqul:

– Yomon ogʻriyaptimi? – deb soʻrardi.

Yarador unga tasalli berib:

– Yoʻq, qattiq ogʻriyotgani yoʻq, – desa ham Alisher unga achinib, yonidan ajralmasdi. Nariroq borib, yara-dorning avtomatini koʻtarib oldi. Yarador tegishib:

– Oldimdan nemis chiqib qolsa, qurolsiz men nima qilaman, – degan edi, u:

– Xavotirlanmang, men borman! – deb uni kattalardek jiddiy ishontirdi. Keyin yana qoʻshib qoʻydi: – Baribir yaxshi otolmaysiz, yarangiz ogʻriydi.

– Sen oʻzing otishni bilasanmi? Yo gitlerchi yaqinlashib kelganda boshiga qoʻndogʻi bilan solaman, deb poylab oʻtirasanmi?

Bu hazil Alisherning izzat-nafsiga tegdi, shekilli, birdan qovogʻini soldi. Sal yurgach:

– Otib koʻrsataymi? – dedi.

Biz uning ota olishiga ishondik. Shunday boʻlsa ham, soʻradim:

– Qayerdan oʻrgangansan?

– Fu, bu kishini qarang, oʻzlari razvedkachilar-ku, shuni ham bilmaydilar. Men aytdim-ku, komandirning oʻgʻliman deb. Komandirning oʻgʻli boʻlaturib avtomatdan otishni bilmasam...

Biz polkka eson-omon yetib keldik, qilgan ishlarimizdan raport berib boʻlgach, oxirida qoʻshib qoʻydim:

– Bu maʼlumotlarning toʻgʻriligini Alisher tasdiqlashi va toʻldirishi mumkin.

– Alisheringiz kim? – qiziqdi polk shtabining boshligʻi.

– Bizning o‘sha qishloqdagi vakilimiz, – hazilga oldim.

Mening hazilimni tushungan, tabiati xushchaqchaq va xushfe‘l shtab boshlig‘i:

– Qani, bo‘lmasa, uni chaqiring, tanishaylik, – dedi.

Men shundoq ham Alisherni chaqirmoqchi bo‘lib turgan edim. Yerto‘ladan boshimni chiqarib: «Alisher, bu yoq-qa!» deyishim bilan o‘qdek uchib kirdi.

Alisher katta komandir huzuriga kirganini bildimi yoki o‘zini bir ko‘rsatib qo‘ymoqchi bo‘ldimi, shtabga kirishi bilan askarlardek tik qotib, oyoqlarini juftladi. Lekin qo‘lining panjalarini yarim musht qilishni unutgan edi. Buni shtab boshlig‘i darrov payqadi:

– Panjalarni yig‘ing! – dedi. Ziyrak Alisher buni tezda bajo keltirdi.

Shtab boshlig‘iga Alisherning ziyrakligi yoqib qoldi. Alisher uning savollariga shunaqa javoblar berardiki, shtab boshlig‘i yuzidan kulgisini yig‘ib ololmas edi: u dushman qishloqda nimalar qilayotganini bolalik qiziqishi bilan kuzatib yurgan ekan.

Pirovardida, shtab boshlig‘i kuldi:

– Demak, endi hujumni boshlayversak, bo‘lar ekan-da?

– Albatta, fashistlarni ayash kerakmas!

– Ayamaymiz, nega ayar ekanmiz?!

– To‘g‘ri qilasizlar. Siz ularning qanaqaligini bil-sangiz edi. Ular juda berahm.

Alisher o‘zi ko‘rgan bir necha fashist yovuzliklarini hikoya qila ketdi. Hikoyasining eng dahshatli yeriga kelganda g‘azabdan jo‘shib, ko‘zlari chaqnab, qo‘llari mushtga tugilar edi. Uning butun vujudi bilan alamga to‘lib, dardini kimga aytishni bilmay yurgani yaqqol ko‘rinib turardi. U chi qib ketgach, shtab boshlig‘i:

– Uning nafratini qarang, yonib ketyapti! – dedi.

Alisher shu kelganicha polkda qolib ketdi. Kimdir unga bolacha shinel, kimdir oyog‘iga loyiq etik tikib berdi. Biz tanishgan paytdagi tetikligi ham gapmi? Keyinchalik shunaqa ochildiki, uning ishqibozlari ko‘payib ketdi. U hammaning beminnat dastyori edi. Lekin biz razvedkachilardan ayrilmas edi, qayerda bo‘lmasin, bizga kelib tunardi. Qayerda qiziqroq gap eshitsa, aslidan ham do‘ndirib aytib berardi. U goh-goh biz bilan razvedkaga borardi. Xuddi kattalardek intizom saqlab, biz o‘tolmagan yerlardan o‘tib, biz kirolmagan qo‘ralarga kirib chiqardi. Ming qilsa ham, bola-da, nemislar unga ortiqcha ahamiyat bermas edi. Bir gal dushman qo‘liga tushishiga qilning enicha qoldi. Buni eshitgan polk komandiri bizni koyib berdi:

– Bolani hadeb razvedkaga olavermanglar. Mamlakat ichkarisiga yuboringlar, o‘qisin!

Bu gapni eshitgan Alisherning qovog‘idan qor yog‘ib, bir hafta araz tutib yurdi, hech narsaga ro‘yxushlik bermadi.

Baribir bildiki, bu arazlashidan foyda yo‘q. Oxiri, polk komandirining oldiga kirdi. Undan bu niyatidan qaytishni iltimos qildi.

– Hamma shu yerda-yu, bitta meni haydaysizmi?

Komandir qarasaki, bolaning ko‘ngli cho‘kkan... Uni atrofdan gap aylantirib kelib xursand qildi. Lekin ziyrak bola buni payqab, yana yalindi.

Oxiri komandir:

– Axir seni oldingi liniyada saqlashga haqqim yo‘q, bu – jinoyat! – dedi.

– Bo‘lmasa, boshqa qismga o‘tkazing! – o‘jarlik qildi Alisher.

– U komandirning ham haqqi yo‘q!

- Kimning haqqi bor?
- Hech kimning!
- Nima, oyimni bombasi bilan o'ldirgan dushman-dan o'ch olishga haqqim yo'qmi?
- Bor! Ming marta haqqing bor. Lekin hozirmas.
- Qachon?
- Sal katta bo'lgin.
- Yo'q, men kattaman. Siz dushmanga yon bos-mang.

Boyadan beri juda jiddiy turgan komandir birdan kulib yubordi:

- Ha, tentak, nega men dushmanga yon bosaman?!
- Meni frontdan haydayapsiz-ku, shu yon bos-ganingiz-da!

Alisher axir komandirni ko'ndirdi. Biz bilan qoldi. Lekin bir jangda yarador bo'lib qoldi. Uni gospitalga jo'natar ekanmiz, menga galstugini uzatib:

– Mana bu sizda tursin, tuzalib qaytib kelganimda olaman. Hech kimga bermang, – dedi.

Afsus, u qaytmadi. Yo'lda halok bo'libdi. Buni eshitgan polkdoshlari juda qayg'urishdi. Uning bizga yodgor qilib qoldirgan galstugi qo'lma-qo'l o'tdi.

Borib-borib bu galstuk qaysi bo'linma dushmanga ko'p qirg'in keltirsa, o'sha bo'linmada ko'chma bayro-qdek saqlanadigan bo'ldi.

1968-yil

ZAYNABNING MUSHUGI NEGA ARAZLADI?

Zaynab bir kuni qishda ko'chaga chiqsa, eshigi tagida mushuk bolasi turibdi. Zaynabni ko'rishi bilan «Menga rahming kelsin, men sovuqda qoldim, uying-ga kirit, isinay», degandek, cho'zib «miyoov» dedi.

Zaynab mundoq qarasa, chiroylikkina mushuk, «Ortiqcha bo'lsa, biron tashlab ketgandir», dedi-da, uni ko'tarib, uyiga olib kirdi. Mushukni ko'rgan onasi:

– Kim berdi? – deb so'radi.

– Topib oldim, boqaman.

– Yana egasi olib ketib qolmasin.

– Egasi yo'q, – dedi Zaynab. Lekin bu gapiga o'zi ham ishonqiramadi, mushugiga qarab «Egang yo'g'-a? Hech qayoqqa ketmaysan-a?» deb erkaladi. Mushuk ham tushungandek, «yo'q» deganga o'xshatib, qisqagina miyovladi. Chindan ham, mushukning egasi yo'q ekan: hech kim so'ramadi, o'zi ham hech qayoqqa ketib qolmadi. Zaynab uni yaxshi ko'rganidek, mushuk ham unga tezda o'rganib ketdi. Qayerga borsa, yoniga borib o'tirar, ba'zan tizzasiga chiqib oyoqlarini yig'ib yotib olardi, yumshoq yunglarini silasa, xurrak otardi. Ba'zi mushuklarga o'xshab har narsani hidlay bermas, oila ovqatlangani o'tirsa, dasturxon yoniga kelib suqatoylik qilavermas, o'z idishiga solib, taklif etgunicha, munchoq ko'zlarini mo'ltillatib, dumini asta qimirlatib, kutib turardi. Bu «odobliligi» hammaga yoqardi. Qarindoshlar «Zaynabning mushugi o'ziga o'xshagan aqli», deb maqtashardi.

Shu taxlitda uch yil o'tdi. Bu orada Zaynab maktabga boradigan bo'ldi. Ro'zg'orda onasiga yordam beradigan bo'lib qoldi.

Bir kuni onasi maktabga ota-onalar majlisiga chiqib ketgan, Zaynab uyda qolgan edi. Onasi chiqib keta turib:

– Qizim, stoldan idish-tovoqni yig'ishtirib qo'y, – dedi.

– Xo'p, oyijon! – dedi Zaynab onasining maktabga chiqib ketayotganidan quvonib. Zaynab quvonsa,

haqli. U – a’lochi. Bugun maktabda muallimasi uni albatta maqtaydi. Bundan oyisi xursand bo’ladi, qaytib kelib, Zaynabni bag’riga bosadi, «Shirin qizim, a’lochi qizim», deb yuzlaridan o’padi. O’tgan chorakda xuddi shunday bo’lgan edi.

Zaynab sevinib idish-tovoqlarni stoldan yig’ishtirdi, yuvdi, artdi, lekin joy-joyiga qo’yayotganda qo’li-dan bir kosa sirg’anib tushib ketdi va chil-chil sindi. Qanday qilib tushirib yuborganini o’zi ham bilmay qoldi.

Endi onasiga nima deydi? U o’ylanib qoldi. Mundaq qarasa, har vaqtdagidek yonida mushugi turibdi. «Ha, bo’ldi, *– dedi u o’zicha, – mushuk tushirib yubordi», deyman. Saldan keyin onasi keldi. Zaynab kosa sinishiga xuddi shunday vaj ko’rsatdi. Ona biroz xafa bo’lib, mushukni qarg’adi. Hatto musht ko’tarib urmoqchi bo’ldi. Lekin ertasiga qiziq hodisa ro’y berdi. Odatda, Zaynab har kuni maktabga ketishi oldidan nonushta qilganda mushukka ham ovqat berar, go’yo ikkalasi baravar ovqatlanishar edi. Bugun ham u shunday qilgan edi, mushuk qayrilib ham qaramadi. Yoniga yaqinroq olib, ovqatga boshini o’g’irgan edi, u yana burilib ketdi.

– Qo’yaver uni, o’zing yeb ketaver, maktabga kech qolasan, qorni to’qdir, – dedi onasi.

Zaynab maktabdan qaytib kelgach, ovqat bergan edi, mushuk yana yemadi. Ertasiga yana shunday bo’ldi. Hatto, Zaynabning yoniga kam keladigan bo’lib qoldi. Lekin ona ovqat bersa, indamay avvalgidek yeyaveradi.

– Sendan arazlabdi mushuging, Zaynab, nimadan xafa qilding uni? – dedi ona.

– Hech narsadan! – dedi Zaynab va shu zamon mushukka tuhmat qilgani xayolidan o‘tdi. Ana shunda, u yaxshi bildiki, yolg‘on gapirib to‘g‘ri qilmabdi, mushugiga ozor berib qo‘yibdi. Bu ishi unga juda alam qildi, xafa bo‘ldi, bir-ikki kun qiynalib yurdi. Oxiri chidolmadi, hamma gapni onasiga ochib soldi. U rostini gapirib bergani uchun, onasi urishmadi, balki yolg‘on gapirish odobli kishining ishi emasligini aytib, ko‘nglini ko‘tardi. Bu gaplarni eshitib turgan mushuk asta kelib Zaynabning tizzasiga chiqdi, boshini qo‘ydi. Kechqurun Zaynab unga ovqat bergan edi, munchoq ko‘zlarini miltillatib bemalol yedi. U ham Zaynabning gunohidan kechgan edi.

1967-yil

QARG‘A

(Voqeyiy hikoya)

Men qarg‘a boqqan odamni birinchi marta ko‘rishim. To‘g‘ri, qushga ishqiboz odamlar dunyoda ko‘p. Masalan, mening bir qo‘shnim bolaligidan kaptarga ishqiboz. Munkayib qolganida ham bu hunarini tashlamadi. Hatto uning ismi oxiriga «kaptarboz» so‘zini qo‘shib aytilmasa, ko‘pchilik tanimas edi. O‘zi esa kaptarbozligidan uyalmasdi. Ko‘chada hassaga suyanib yurgani holda, bir amallab bo‘g‘ot tomga chiqib olar, uzun tayog‘ining uchiga latta bog‘lab paypoqdor kaptarlarini yerga qo‘ndirmasdan uchirar edi.

Erta bahorda qopqon – qafas qo‘yib sa‘va tutganlarni ko‘rganman. Sa‘va yaxshi sayraydi, o‘zi ham chiroyli qush, ishqiboz bo‘lsa arziydi.

Kanareykani maqtamasa ham bo'ladi. O'zi zig'ir-day narsa bo'lsa ham, ichi to'la kuy! Ishqibozni ham, noishqibozni ham o'ziga mahliyo qiladi. Lekin qarg'a boqqan kishini birinchi ko'rishim. Nimasi do'stimni ishqiboz qildi ekan? O'smoqchilab so'radim:

– Qarg'a ham qafasda yoqimli sayrar ekanmi?

– Sayragani qayoqqa borardi! Ming qilsa ham qarg'a!

– Bo'lmasa, nega boqyapsan?

Do'stimning ko'nglidan biror voqea tarixi o'tdi, shekilli, miyig'ida kuldi:

– Qanoti mayib.

– Mayib? Tuzoq qo'yganmiding?

– Yo'q. O'zi sabab.

– O'zi sabab?

– Ha, tarixi uzun. Eshitmaganmisan?

– Yo'q.

– Men senga Anvar aytib bergandir, deb o'ylabman. Xabaring bor, o'tgan yili dengiz bo'yida dam oldik. O'g'lim Anvar ham birga edi. Dengiz bo'yidan kelmasdik. Dengiz qirg'og'ida o'tirish juda gashtli bo'ladi-da! Bir mahal qarasang, dengiz qo'zining barra yungidek, mayin jimirlab, mudrayotganga o'xshaydi. Sal o'tmay ko'ribsanki, g'azabga to'lib, qirg'oq toshlarini parchalab, yana allaqayoqlarga o'pirib ketmoqchi bo'lib qoladi. Terak bo'yi to'lqinlar qarsak urib, ulkan hovuchdagi sadafdek har tomonga sochiladi. Og'ir-og'ir kemalarni qo'g'irchoqdek yengil qalqitadi. Tepasida uchgan qushlarni yo'lidan toydirib, boshqa yoqlarga olib ketadi. Dengizning shunaqa payti, ayniqsa, Anvarga yoqib qoldi. Sal to'lqin turdi:

– Yuring, dada, dengiz bo'yiga chiqamiz! – deb qoladi. Tomosha qildirgani olib borganingdan keyin,

rozi bo'lmay ilojing qancha! Aslida o'zi ham shunday paytda sohil gashtli bo'ladi.

– Bunday paytda cho'milib bo'lmaydi, shekilli? – so'z qo'shdim do'stim hikoyasiga.

– Epchil yigitlar cho'milishaveradi. Lekin sen u menga o'xshab, dengizdan uzoq o'lkada o'sganlar, albatta, yurak betlab suvga tushmaydi. Xavfli!

– Albatta, ehtiyot bo'lgan yaxshi.

– Shunday qilib degin, – so'zida davom etdi do'stim, – dengiz quturgan payt. Ota-bola qirg'oqda bir katta tosh ustida o'tiribmiz. Baliqchi qushlar chuvvos solib shamolga qarshi keng, oppoq qanotlarini yozib uchib, uzoq-uzoqlarni aylanishadi. Ba'zan to'lqinlarga to'shlarini urib, sho'ng'ib qolishadi. Qizig'ini ko'rki, shu atrofda qarg'alar ham bor. Ular nima qilib bu tomonlarda yuribdi, – aqlimga sig'maydi. Lekin ko'p emas. Ular, asosan, dengizning o'rkach bo'lib qirg'oqqa kirib ketgan tinch tomonida uchraydi. O'sha tomondan uchib kelib, dengiz ustida biroz aylanishadi-yu, yana g'oyib bo'lishadi. Ana shunday sayrga chiqqan qarg'alardan biri shamoldan qiyalab uchib kelayotib sohildan salgina naridan o'tib borayotgan kemanding baland yog'ochiga urilib ketdi. Qattiq urilmadi, shekilli, yana biroz uchib borib to'lqinga tushdi. Bizga shundoqqina ko'rinib turardi. O'g'lim ham kuzatib turgan ekan:

– Ana, dengizga tushdi, – deb qichqirib yubordi. O'rnida o'tirolmay turib ketdi. Nima qilib ko'mak berishini bilolmagan odamdek tipirchilab qoldi. Men ham, o'g'lim ham qarg'adan ko'zimizni uzmasdik. Qarg'a bechora qancha urinmasin suvdan ko'tarila olmas, lekin to'lqinga ko'milib ham ketmas edi. Uringani-uringan. Halokati yaqinlashib kelayotganini

sezdimi, jon-jahdi bilan qag'illardi, ulkan qanotlari bilan yel chopirib, uchib ketmoqchi bo'lardi.

Mendan ham ko'ra o'g'limning qarg'aga joni ko'proq achirdi, rahmi kelardi. Qo'lidan bir ish kelmaganidan o'kinardi. Qushning halok bo'lishiga ko'zi yetsa ham, ochiq aytishga tili bormasdan so'rardi:

– Endi uchib ketolmaydi-ya, dada?

– Bilmadim, – uning hafsalasini pir qilgim kelmadim.

– Uni qarang, shuncha harakat qilsa ham, bo'lmayapti. Bechora! Birorta qayiq bo'lganda edi...

– Olib chiqarmiding? – kuldim men.

– Ha, nima, ikkalamiz birga borardik. Yo bormasmidingiz?

– Borardim, o'g'lim, borardim, – o'g'limning ko'nglini ko'tardim.

Shu payt qarg'aning faryod solib qag'illashigami yoki o'zlari ko'rib qolishdimi, uning tepasida baliqchi qushlar paydo bo'ldi. Oldiniga ular qarg'aning tepasida chag'illashib aylanib turishdi. Keyin bittasi sho'ng'idi. Undan keyin yana biri. Avvaliga biz ularning harakatiga tushunmay turdik. Odatdagidek, baliq tutishyapti, deb o'yladik. Yo'q, ular qarg'aga ko'mak berishmoqchi ekan. Oxir bittasi yana bir sho'ng'ib, suv betida qanotlarini bemajol yozib, halokat og'ushida jon talashayotgan qarg'ani tumshug'iga olganicha ko'kka ko'tarildi. O'g'lim yana vahimaga tushdi:

– Tumshug'idan tushib ketsa-ya!

Unga dalda berdim:

– Baliqchi qush kuchli bo'ladi, qo'yib yubormaydi!

Chindan ham, baliqchi qush uni tashlab yubormadi. Tumshug'ida qarg'aning qanotlarini shalviratib ko'targanicha qirg'oq tomonga uchib borardi. Qarg'a

ham go'yo o'z xaloskorining niyatini tushungandek ortiqcha bezovtalanmasdi. Baliqchi qush o'z o'ljasi bilan sohildan ancha nariga uchib o'tib, bir tepaga asta qo'ndi. Tumshug'idan qarg'ani qo'yib, biroz uning yonida turdi. Uning nimalardir degandek tomoq qoqib tovush berganini eshitdik. Keyin qanotini silki-di-da, dengiz tomon uchib ketdi!

Bu manzarani kuzatib turgan o'g'lim o'rnidan irg'ib turib, qarg'a tomonga yugurdi. Men ham ketidan bordim. Qarg'a tirik, lekin juda holdan toygan edi. Biz oldiga borganda ham ortiqcha urinib qochmoqchi bo'lmadi. Baliqchi qushlar-ku, qarg'aga «Endi bizning ish bitdi, u yog'ini o'zing eplab olasan» degandek o'rkach-o'rkach to'lqinlar ustida o'z ishlari bilan band edi.

Anvar zo'r berib qarg'aning ho'l qanotlarini silar, achinib o'zicha allanimalar der edi.

Keyin uni ko'tarib oldi-da, yashayotgan xonamizga keltirdi. Boqa boshladi. Taqdiriga tan bermagan johil qarg'a Anvarning mehribonligini bir-ikki kun tan olmadi: don sochsa, cho'qimadi, ovqat bersa, yemadi, suv tutsa, ichmadi. Unga sari Anvar battar achinardi:

– O'lib qoladi! Dada, qarg'a nima yeydi?

O'ylab qaragam, qarg'aning nima yeyishini o'zim ham yaxshi bilmas ekanman.

– Hozir qorni to'q. Buning ustiga, juda qo'rqib ketdi. O'rganib qoladi. Sal sabr qil, o'g'lim, – dedim.

Taxmin bilan bergan maslahatim o'ng kelib, qarg'a bizga tez o'rgandi. Ayniqsa, Anvardan sira ham cho'chimaydigan bo'ldi. Eshikdan kirsam, qarshi oladi, chiqsam, uzatib qoladi. Lekin u uchib ketolmas, bir qanoti lat yegan edi. Unga Anvar kunda, kun oralab dori qo'yib, oppoq bintlar bilan o'rab bog'lab qo'yardi.

Qaytar kunimiz ham yetib keldi. Qarg'a hamon ucholmasdi. Tashlab ketishga Anvar emas, mening ham ko'zim qiymasdi. Kishi parrandaga ham o'rganib qolar ekan!

– Olib ketamiz! – dedim hayronlikda kechadan beri xayol surib yurgan o'g'limga. U yashnab ketdi:

– Yashasin akangning dadasi!

Olib qaytdik. Mana uch oyki, boqyapmiz. Anvar xursand. Maktabdan keldi deguncha xabar oladi, ba'zan o'rtoqlari ham birga kelib parvarish qilishadi, gap qotishadi.

– Endi o'lgunicha boqasizlarmi? – hazilga oldim kulib. Do'stimning ham yuzida tabassum paydo bo'ldi.

– Nega? Qanoti tuzaldi, qo'yib yuboramiz.

– Anvar ko'narmikin?

– O'zi shunaqa deyapti.

– Unda juda yaxshi, mardlik bo'ladi.

Men Anvar o'z so'zi ustidan chiqishiga ishonaman.

1971-yil

MUNDARIJA

Tezoqar suv.....	3
Qodir ota.....	7
«Otangga rahmat!».....	12
Bola bog'.....	18
Front yo'llarida.....	21
Nodirning nafrati.....	27
Sharifaning qorni nega og'ridi?.....	32
Minnatdorlik.....	34
Qumrining noto'g'ri ishi.....	40
Askar va qush.....	43
Uch oyoqli it.....	47
Quduq.....	52
«Chinnigul»ning yutug'i.....	55
Oqqushning kenja bolasi.....	57
Aziz rasm.....	64
Sayyoh kaktus.....	71
Katta yo'l.....	74
Otasining bolasi.....	80
Zaynabning mushugi nega arazladi?.....	86
Qarg'a.....	89

Adabiy-badiiy nashr

SHUHRAT

OTASINING BOLASI

Hikoyalar

Muharrir

Ma'mura QUTLIYEVA

Badiiy muharrir

Sunnat MUSAMEDOV

Dizayner va sahifalovchi

Nigora UMARQULOVA

Musahhih

Sayyora MELIQQO'ZIYEVA

Texnik muharrir

Murod ASHIMOV

Litsenziya raqami: № 011232. 2021-yil 8-sentabrda berilgan.

Bosishga 15.05.2022-yilda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108^{1/32}.

Bosma tabog'i 3,0. Shartli bosma tabog'i 5,04.

Garnitura "Georgia Pro". Ofset qog'ozi.

Adadi 2000 nusxa. Buyurtma № 19.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Nurafshon-kitob-ta'minot» MChJda tayyorlandi.

Murojaat uchun tel.: (93) 386-03-22, (93) 328-84-97

«Yoshlar nigohi» XK bosmaxonasida chop etildi.

121000, Sirdaryo viloyati A.Temur shoh ko'chasi

ISBN 978-9943-8129-2-5

9 789943 812925